Documente istorice descoperite in Archivele Italiei, de Esarcu...

ATHENEUL ROMÂN

DOCUMENTE
ISTORICE
descoperite în Archivele
ITALIEI

de

C. ESARCU.

BUCURESCI
Typographia Naționalĕ C. N. Rădulescu str. Academieĭ 24.
1878.

ATHENEUL ROMÂN

Documente Istorice

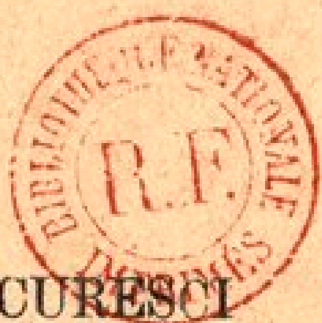
descoperite in

Achivele Italieĭ

de

C. ESARCU

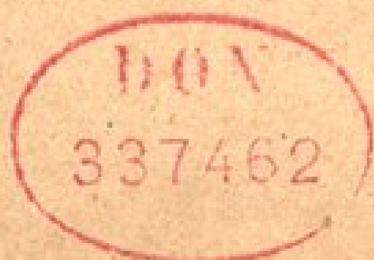
Conferinta publica tinuta in séra de 8 Aprilie 1878.

BUCURESCI

Typographia Naţionalĕ C. N. Rădulescu str. Academieĭ 24.

1878.

EXTRAS DIN „GLOBUL"

TABLA MATERIILOR

ATHENEUL ROMAN

Domnilor,

In mişcarea intelectuală, ce a început de cât va timp a se produce în ţéră, póte cine-va constata o óre-care tendinţă care împinge spiritele spre studiile și cercetările istorice.

Importanţa unor asemenea studiĭ şi cercetărĭ mĕ face să esprim astă séră, Domniĭ meĭ, dorinţa și speranţa că vom lucra împreună[1]) pentru ca acésta tendinţă să devie din ce în ce maĭ pronunţată și să producă resultate din ce în ce maĭ marĭ.

Căcĭ, Domnilor, nu este aci vorba de o lucrare exclusiv literară la care numaĭ ómeniĭ, ca să dic așa de meserie, să pótă participa. Imĭ permit a susţine ca aci este vorba de o lucrare naţională și aș îndrăsni a dice patriotică, déca acest cuvênt nu 'șĭ ar fi perdut semnificaţiunea sa primitivă prin esagerata și abusiva întrebuinţare ce s'a făcut de dênsul.

Da, Domnilor, o naţiune jună care aspiră a ocupa un loc onorabil și a juca un rol important în lume, trebue maĭ 'nainte de tóte să cate a lua consciinţa de ea însășĭ.

---

[1]) D. Esarcu propune înfiinţarea uneĭ *societăţĭ pentru Istoria Patrieĭ* ast-fel precum esistă maĭ în tóte orașele principale ale Italieĭ. Acolo aceste societăţĭ aduc cel maĭ mare serviţiŭ studiilor istorice prin desgroparea și publicarea documentelor vechĭ, prin retipărirea cărţilor rarĭ de istorie și prin colecţionarea monumentelor de orĭ-ce natură relative la istoria provinţiilor séŭ orașelor ce aŭ în vedere aceste societăţĭ.

Și nimic nu deștéptă maĭ mult consciința uneĭ națiunĭ de cât istoria trecutuluĭ seŭ.

Nimic nu face să intre în inima unuĭ popor idea ființeĭ séle de căt întipărirea în mintea sa a actelor vieţeĭ séle naționale.

Nimic nu cimentéză maĭ bine și dă o maĭ mare coesiune, o maĭ mare unitate și forță morală uneĭ națiunĭ de cât suvenirea gloriilor séle trecute, victoriilor și învingerilor séle, bucuriilor și întristărilor séle comune.

Pot însușĭ susține, Domniĭ meĭ, că unul din elementele constitutive, póte cel maĭ esențial, al uneĭ naționalitățĭ, este tocmaĭ acea comunitate de sentimente și de cugetărĭ ce se transmite din generațiune în generațiune și face să nască și să se perpetue în inima sa consciința și sentimentul unuĭ trecut de atâtea secole de viață comună, de aspirațiunĭ comune, de fericirĭ și durerĭ comune.

Și acum, maĭ mult de cât tot-dé-una, este indispensabil de a lua o cunoscință cugetată de ceea ce am fost în trecut, de rolul ce am jucat în istorie, de importanța ce am avut printre populațiunile crestine, ce aŭ fost în contact și în luptă atâtea secole cu Islamismul, și să înțelegem misiunea istorică ce avem de îndeplinit în acésta parte a Europeĭ orientale.

Acum, când vechile elemente ale echilibruluĭ vechiuluĭ sistem politic din peninsula balcanică sunt cu desevărșire dislocate; când diversele naționalitățĭ ce făcéŭ parte constitutivă din imperiul otoman, séŭ aveaŭ numaĭ óre carĭ slabe legăturĭ cu dênsul, sunt chemate la o nouă viață; când fie-care dintr'însele va avea rolul seŭ special și partea sa de influență, — este indispensabil ca Româniĭ să cate a'șĭ înțelege rolul și misiunea lor, degagind'o, într'un mod lămurit, din cunosciința raționată a trecutuluĭ lor istoric.

Subt ast aspect, sub ast punct de vedere, Is-

toria póte deveni într'adevěr, cum se esprimă un filosof frances, lampa trecutuluĭ care, pusă în—întunerecul presentuluĭ, e menită a lumina viitorul.

Și nu vorbesc, Domnilor, de acea istorie de fantasie, unde imaginațiunea și spiritul de sistem al autorilor jócă rolul principal și înlocuesce veritatea faptelor; vorbesc de acea istorie basată pe documente autentice, pe actele oficiale ast-fel precum se păstréză în arhive unde investigatorul pacient trebue să mérgă a le desgropa și a le da lumineĭ.

Subt ast din urmă punct de vedere 'mĭ-am permis a mě ocupa și eŭ de istorie.

Âncă din anul 1873 am fost fericit de a desgropa în arhivele de Stat ale Veneției documente inedite de o imensă valóre istorică pentru noĭ, documente ce de secolĭ zăceaŭ necunoscute printre manuscriptele cancelarieĭ secrete ale anticeĭ Republici.

Acésta primă descoperire, și circunstanța de a fi cel d'ântěiŭ care a scuturat pulberea de maĭ multe orĭ seculară ce acoperiaŭ aceste gloriόse documente a desceptat în mine o adevěrată pasiune și a dat spirituluĭ meŭ o impulsiune iresistibilă către cercetările istorice.

In timpul sedereĭ mele în Roma, ca agent diplomatic al Românieĭ pe lângă Guvernul Italian, concepusem ambițiunea de a da țereĭ mele tóte monumentele relative la istoria nóstră națională, care se află în bogatele arhive, bibliotecĭ și musee[1]) ale Italieĭ.

---

[1]) D. Esarcu începuse a realisa ideea formăriĭ unuĭ museŭ în Bucurescĭ de reproducțiunĭ în gips a tutulor statuelor, busturilor, baselor-relievuri și altor obiecte relative la istoria nóstră naționale ce se află în museele Italieĭ: D-sa a trimes în țéra, pe când se afla la Roma, maĭ multe base relievurĭ dupe columna luĭ Trajan, doue busturĭ de captivi dacĭ ce se găsesc în Vatican și statua colosală a vestituluĭ Dac ce se află în museul de San Giovani in Laterano și despre care vorbesce Sincai în cronicele séle.

Pe când se afla în Italia, D. Esarcu a publicat în Trompeta Car-

N'am avut timp a realisa de cât o mică parte a acesteĭ întreprinderĭ.

Sper însă a nu muri înainte de a o îndeplini în întregimea eĭ.

II.

As fi dorit, Domnilor, să aduc la cunoscinţa auditorilor Atheneuluĭ tóte descoperirile mele istorice în Italia. Acésta ar necesita însă o serie de conferinţe pe care le amîn pe altă dată.

Intru cât privesce conferinţa de astă séră vě rog a o considera maĭ mult ca o introducţiune la un studiŭ maĭ aprofundat ce 'mĭ propun a face maĭ tărḑiŭ.

Primele archive din Italia, în care am făcut cercetări, aŭ fost arhivele Veneţieĭ, şi primele documente ce am descoperit aŭ fost cele relative la Petru Cercel, fiul luĭ Pĕtraşcu Vodă, fratele luĭ Mihaiŭ Vitézul.

O parte din aceste documente le am publicat într'o broşură ce a apărut în anul 1874[1])

Aceia care le vor citi vor vedea cum, rĕsfoind magnificele volume intitulate *Ceremoniali della Serenissima Republica di Veneţia,* am dat peste un document purtênd titlul : *Ceremonie fatte nella venuta in questa citta per passazo del Principe della gran Vallachia* MDLXXXI adi XII *marzo* (Ceremoniĭ făcute la venirea în acest oraş a Principeluĭ mareĭ Valachiiaḑi 12 Marţiŭ 1581), care m'a pus

paţilor un articol asupra uneĭ spade ce se află în Armeria din Turin. Acéstă spadă a fost considerată mult timp ca spada ultimuluĭ împĕrtat bizantin Constantin Paleologul şi ca ast-fel figuréză în catalogul Armerieĭ.

Cercetărĭ maĭ minuţióse şi explicaţiunea inscripţiunilor ce se află pe dênsa, aŭ demonstrat asta-ḑĭ, într'un mod indiscutabil, precum o arată D. Esarcu în articolul sĕŭ, că acéstă spadă a aparţinut principeluĭ român Constantin Brâncovénu. Ar fi de dorit să facem schimb cu Armeria din Turin dênd vre-un obiect ce ar putea interesa pe Italia în locul spadeĭ ce ne interesă pe noĭ atât de mult.

[1]) Petru Cercel. Documente descoperite în arhivele Veneţieĭ, 1874. se află de vênḑére la librăria Socec.

pe urma celor lalte documente relative la Petru Cercel; vor vedea cum principele român sosesce din Francia însoțit de un secretar anume Bertier, trimis de regele Enric III și Regina mumă Caterina de Medicis ca să-'l asiste și să esplice Serenissimeĭ Signoriĭ scopul ce el urmăresce și care e de a fi ajutat de Veneția ca să fie pus pe tronul Româniеĭ; vor citi scrisorile ce suveraniĭ Franciеĭ adresa în acéstă privință Dogeluĭ, scrisori în care eĭ daŭ principeluĭ nostru titlul de *notre très-cher cousin et bon amy,* tractându'l ca pe un membru al familiilor suverane, și vor asculta discursurile ce aŭ pronunțat înaintea Dogeluĭ și tutulor consilierilor sĕĭ, nu numaĭ ambasadorul Franciеĭ pe lîngă Republică, ce asista asemenea pe Petru Cercel și secretarul Bertier, dar însușĭ Petru Cercel, ce vorbi în limba italiană ast-fel în cât apus în mirare pe auditoriĭ sĕĭ și facu prin elocența sa o mare impresiune asupra lor: *con accomodata forma de parole eccito l' animo di tutti*... ḍice documentul.

Aceste discursurĭ sunt fórte importante prin detaliurile ce ne daŭ asupra vieţeĭ luĭ Petru Cercel. Se scie acum că tatăl sĕŭ, Pĕtrașcu Vodă, trimisese pe Cercel la Constantinopol încă din vêrsta de 10 anĭ, unde a fost ținut cu onóre la curtea Sultanuluĭ Murad. Murind Pĕtrașcu, Petru Cercel fu esilat în insula Rodos, unde petrecu până la mórtea Sultanuluĭ Soliman, când fu ridicat de acolo și trimes în Caramania, și apoĭ în Damasc și în urmă încă în alte locurĭ maĭ depărtate, *ancora in altri parti piu lontane.* D-ḍeŭ în cele din urmă ĭĭ dete curagiul de a trece în pămênturi crestine, veni în Transilvania, de acolo în Ungaria, și apoĭ în Polonia unde fu primit cu blândețe și mângăiere de către regele Sigismund, și unde se îmbolnăvi de o infirmitate care 'l ținu în pat maĭ bine de doĭ anĭ.

Din Polonia trecu în Germania, merse la Curtea împăratuluĭ Maximilian, unde a fost fórte bine vĕḑut, mîngîiat și onorat. Din Germania se retrase în Francia unde stete treĭ anĭ și avu cel maĭ mare succes la Curtea luĭ Enric III, pe-care sciŭ să 'l captiveze ca și pe mumă-sa Caterina de Medicis.

Suveraniĭ Franciei intervenirä, cum ḑiserăm, pe lîngă guvernul Veneţieĭ, rugându-'l de a lucra la Constantinopoli pentru a pune pe *leur très-cher cousin et bon amy* pe tronul părinților sĕĭ. *Vous assourant*, ḑice regele Franciei, *que oultre ce que vous fairez une oeuvre digne de vous, très-agreable à Dieu et à toute la chrestianté et a nous en particulier. C'est chose dont nous vous scaurons a jamais bon gré pour l'entier et très-grand désir que nous avons de le secourir et asister jusques à l'entier effect de sarestitution qui sera la plus désirée et agréable nouvelle que nous puissions attendre.*

In urma uneĭ decisiunĭ a Senatuluĭ, luată în ședința sa din 9 Martie 1581, se pune la disposițiunea Principeluĭ o galera ca să fie condus la Ragusi și de acolo să mérgă la Constantinopoli, precum și o mie talere. Ajuns în Constantinopoli el desvĕlue tótă activitatea și înțeligința sa și isbuteсе, în cele din urmă, a dobêndi tronul tatăluĭ sĕŭ pornind din capitala Sultanilor cu o pompă și arătând o ast-fel de prodigalitate, în cât tóte némurile ce se aflaŭ a colo, Turcĭ, Grecĭ, Latini se simțiaŭ «têrîțĭ cu violență după el la plecare și «l'acopereaŭ de iubire, de credință și de reverințe, «Petru Cercel represintând Maestatea unuĭ îm-«pĕrat triumfător».

In anul 1583, la 13 Octombre, vedem că se presintă în Veneția în Eccelentissmul Colegiŭ un gentilom, un boer român, ambasador al d-luĭ Petru Cercel, ca să presinte Dogeluĭ scrisorile de creanță ce aduce din partea Principeluĭ mareĭ

Valachiĭ, și să aducă Republiceĭ mulțumirĭ pentru că, prin autoritatea eĭ, el a fost instalat pe tronul tatăluĭ sĕŭ[1]).

Noue documente, ce am descoperit într'o altă escursiune în Veneția, ne arată pe Petru Cercel pentru a doa óră în cetatea dogilor.

Dupĕ ce a fost gonit din Romănia, de unde fugi urmat de 43 care pline de banĭ și alte obiecte prețióse, dupĕ ce rĕtăci travestit în țĕran prin Ardeal, iar carele jefuite de soldațĭ românĭ și ardelenĭ, dupĕ ce fu aruncat în timp de duoĭ anĭ și jumĕtate într'o închisóre umedă și murdară, de unde scăpă într'o nópte întunecósă, coborându-se pe o funie ce o sucise singur din propriele haine, rătăcind în urmă maĭ multe nopțĭ și ḑile prin pădurĭ, isbuti în cele din urmă a ajunge la curtea împĕratuluĭ Germanieĭ, la care se plânge de nedreptățirile suferite din partea Transivani lor și de jafurile ce 'ĭ se făcuse. Neobținind aci de cât promisiunĭ, Petru Cercel se îndreptéză iarășĭ către Italia unde 'l vedem maĭ întĕĭ în Roma prosternat înaintea Papeĭ, pe care 'l fermecă prin planurile séle, și apoĭ din noŭ în Veneția.

Un document ce 'l am aci, ne arată pe Petru Cercel în ḑioa de 27 Ianuarie 1588 în sînul Eccelentissimuluĭ Colegiŭ, tinĕnd din noŭ un dissurs înaintea Dogeluĭ și consiliarilor sĕĭ.

Astă dată însă steaoa sa este fórte palidă. Cu tóte scrisorile ce el presentă din partea Papeĭ, cu tóte recomandațiunile ambasadoruluĭ frances, căcĭ Enric III pare că tot l' maĭ protege, cu tóte demersurile nuntiuluĭ pontifical pe lîngă Senatul Venețian, acesta se arată fórte rece către Principele nostru. Scrisorile ce el cere de la Re-

[1]) Ambasadorul luĭ Petru Cercel spune că din Veneția va merge în Francia. Prin urmare în arhivele Francieĭ din acea epocă trebue să esiste urme de trecerea boeruluĭ nostru la Curtea Regeluĭ Cristianisim.

publica către Principele Transilvaniei, pentru a i se restitui banii și obiectele prețióse sequestrate, i se refusă cu multă curtenie, ḑicĕndu-i-se că scrisorile ce posedă de la Papa, în acéstă privință, iĭ sunt îndestulătóre, și într'o ședință a Senatuluĭ, din 18 Februarie 1588, se decide a se da principeluĭ român *l'amorevole avertimento* de a părăsi statul Veneției.

Într'adevĕr un alt document ne arată pe secretarul Senatuluĭ mergând la 15 Februarie la Petru Cercel, pe care 'l găsesce în pat, unde zăcea de podagră *trovato nel letto nel quale disse che giaceva per ocasione della podagra*, ca să 'ĭ anunțe decisiunea Senatuluĭ. Din conversațiunea întinsă și emoționantă ce el începe cu secretarul Senatuluĭ, se vede că Cercel este descuragiat, dar totușĭ nu 'șĭ perde mândria sa. În fine, ḑice secretarul, *vedendo che il Voivoda voleva continuare il suo raggionamento mi risolsi di levarmi pe tagliar il raggionamento.*

Lîngă acéstă piesă am găsit reprodus un articol, art. 26, dintr'un tractat de extradițiune încheiat între Turcĭ și Republică, prin care se stipuléză că ambele state aŭ drept de a cere extradițiunea persónelor ce pot aduce vĕtămare intereselor lor reciproce.

O altă serie de documente trase din raporturile ambasadorilor venețienĭ la Constantinopoli ne povestesce sosirea luĭ Petru Cercel în capitala Turcieĭ (1589), și descrie, cu multe amĕnuturĭ, noile peripețiĭ ale aventuraruluĭ nostru Principe; încercările séle de a redobêndi tronul Românieĭ, ajutat de sora Sultanuluĭ ce se înnamorase de dênsul; persecuțiunile ce el încérca din partea inemiculuĭ seŭ de mórtea, Mihnea Vodă, care rĕspândea sume colosale pe la ministri Porțiĭ; închiderea în cele șépte-turnurĭ și în fine trimeterea sa în insula Rodos unde fu sufocat și aruncat în mare (1590).

(A vede pentru maĭ multe amănunte colecţiunea mea: *Dispacci dei baili veneti in Constantinopoli)*[1]).

III.

Dar să trecem la alte seriĭ de documente.

Voiŭ alege, domniĭ meĭ, p'între documentele ce posed, acelea ce vor pune în evidenţă relaţiunile ce ţéra nóstră a avut în secolele trecute cu statul Venetieĭ, relaţiunĭ comerciale, relaţiunĭ artistice, relaţiunĭ financiare şi în fine relaţiunĭ diplomatice.

Iată maĭ întêiŭ un pasagiŭ dintr'un dispaciŭ al ambasadoruluĭ veneţian la Constantinopoli (26 Sept. 1559), prin care acesta anunţa Dogeluĭ că a primit o epistolă din partea Voivoduluĭ Bogdanieĭ, care oferă Republiceĭ Veneţieĭ un bun numĕr de animale bovine şi 'ĭ cere în acelaş timp cosiliĭ în privinţa raporturilor séle cu Turcia.

La 22 Decembre ale aceluiaşĭ an, Dogele trimete o scrisóre fórte curténa în limba latină principeluĭ Moldavieĭ, prin care îĭ arată că Republica a avut relaţiunĭ fórte plăcute cu predecesorul sĕŭ şi că doresce nu numaĭ să întreţie dar să mărescă aceste relaţiunĭ. Îĭ arată că se procură Veneţieĭ în fie care an de la 15 pînă 20 de miĭ boĭ, şi 'l rógă ca să ia mĕsurĭ pentru a facilita şi regula acest comerciŭ, avênd a trimete către dênsul ómenĭ sigurĭ pentru acest scop. Dogele esprimă speranţa că se va încheia între ambele părţĭ o înţelegere avantagiósă pentru toţĭ.

Pe lângă alte documente relative la comerciul cu boĭ, ce am aci, iată un memoriŭ fórte curios, în care se aretă tóte localităţile unde trebue să

---

[1]) Un june eminent, plin de talent şi de viitor, D. Gr. G. Tocilescu s'a înconjurat de tóte datele istorice relative la Petru-Cercel şi a scris o monografie fórte însemnata a principeluĭ nostru pe care o recumandăm cu tot dinadinsul cititorilor instruiţĭ.

se opréscă ciredile cu boĭ, ca să găséscă păşunĭ şi să se odihnéscă, începănd cu Moldova, până în Stalele Veneţieĭ; se arată câte dile de drum trebuesc de la cutare localitate la alta, precum şi preţurile ce se plătesc în aceste diferite localităţĭ. Se observă că la graniţa Moldoveĭ nu se plătesce nimic, începĕnd a se plăti la graniţa Valachieĭ câte 10 soldiĭ de boŭ, la Dunăre se plătesce Turcilor 25 de soldi de boŭ pentru trecerea apeĭ, şi aşa maĭ încolo, până în Statele Republiceĭ-

Dar nu numaĭ relaţiunĭ de comerciŭ esistaŭ între Veneţia şi ţerile nóstre.

Resultă dintr'o epistolă fórte interesantă a Dogeluĭ Veneţieĭ, din 15 Maiŭ 1560, că prinţiĭ noştriĭ aŭ cerut artiştĭ italienĭ pentru construirea şi înfrumuseţarea bisericelor romăne.

Am priimit cu multă amicie, dice Dogele prinţuluĭ moldav Alexandru Lăpuşnénu, pe ceĭ doĭ trimişĭ aĭ Teĭ care 'mĭ aŭ adus scrisorile prin care îmĭ arăţĭ că doresci prea mult, pentru a orna locaşurile Dumnedeescĭ, ca ceva pictorĭ şi alţĭ lucrătorĭ îndemănatecĭ de aĭ nostri să se transpórte în Moldavia. Şi Dogele îĭ spune că va face acésta cu mare plăcere.

A Ionne Nyro Cibiniensi, consiliario tuo ac Thoma moldaviensi, aulæ tuæ familiari. quos amantissime excepimus, tuæ nobis reditae fuerunt litteræ officii atque humanitatis plenae qunibus significas te pro sacris aedibus ad Dei optimi maximi cultum istic ornandis sumopere optare, ut aliqui ex pictoribus, aliisque artificibus nostris adopera hujus modi conficienda idoneis, se in Moldaviam conferant etc.

La sfrşitul epistoleĭ séle, Dogele mulţumesce luĭ Lăpuşnénu de blanurile de gibelină ce 'ĭ trimete şi la răndul seŭ îĭ face dar de 26 coţĭ de catifea roşie.

IV.

Resultă, din maĭ multe epistole a diversilor noştri principi, că eĭ aŭ depus în maĭ multe rĕndurĭ sume de banĭ la Zecca séŭ visteria Veneţieĭ.

Documentele cele maĭ curióse ce posed, asupra acestuĭ subiect, sunt cele relative la un deposit de banĭ a luĭ Constantin Brăncovénu.

Iată maĭ ănteiŭ treĭ extracte din jurnalul Depositului, prin care se constată că Costantin Brăncovénu a depus, prin intermediarul unuĭ agent al seŭ în Veneţia numit Nicolae Caragiani, în treĭ rândurĭ: la 1698, septembrie 20, la 1700, Sept. 28 şi la 1702, Sept. 13 sume de banĭ care în total se ridică la suma de 210,000 ducaţĭ şi cu dobândă de 3, $^{3}/_{4}$ şi 4 $\frac{1}{2}$ la $^{0}/_{0}$.

Pe lângă aceste piese am găsit un compt fórte interesant de dobândile ce Nicolae Caragiani a primit de la Zecca Veneţieĭ, pe anul 1713 şi de cheltuelile ce el a făcut pentru casa Brăncovénu. Intre alte cheltuelĭ se vede o sumă de 1196 ducaţĭ pentru draperiĭ de aur poruncite de principesa Brăncovénu, *La serenissima Patrona*, 66 ducaţĭ pentru legătorul de cărţĭ Varini, 322 ducaţĭ *che ho contato ad Antonio Bartoli*, *stampatore*, *per commando di Sua Serenità.*

Pe lângă stofe şi postavurĭ aurite, casa Brăncovénu cumpĕra în Veneţia cărţĭ pe care le lega la cel maĭ meşter legător, şi pare că făcea însuşĭ comande la un stampator.

Ce a devenit biblioteca Brăncovenilor ce trebuia să fie fórte bogată şi fórte interesantă?

Dar étă, Domnilor, documente fórte preţióse din care omul de studiu póte trage noţiunĭ fórte interesante nu numaĭ istorice dar âncă juridice.

Şĭ maĭ ăntĕiŭ étă o procură ce Principesa Maria Brăncovénu, veduva luĭ Constantin Brăncovénu, dă mediculuĭ seŭ Giorgio Trabizontio pentru

a lua dobândile banilor depuşĭ, şi a face tot ce el va crede în avantagiul caseĭ Brăncovénu.

Acéstă procură pórtă data Bucurescĭ 17 Maiŭ 1717. Bĕtrânul Principe fusese decapitat în Constantinopoli împreună cu toţĭ fiĭ seĭ şi nu scăpase de cât un copil al primogenituluĭ séŭ fiŭ ce pórtă asemenea numele de Constantin.

In qualitate de tutrice a acestuia, Principesa Maria dă procură mediculuĭ seŭ Giorgio Trebizontio.

Acéstă piesă este interesantă pentru iscăliturile autografe de care am luat fac-simele, şi pe care le puteţĭ vedea la sfîrşitul conferinţeĭ mele.

Aceste iscăliturĭ sunt: a bĕtrâneĭ Principese Mariţa Domna Brăncovénca, a mumeĭ copiluluĭ moştenitor al avereĭ Brăncoveneştĭ, Anica Brăncovénca şi al copiluluĭ Constantin Brăncovénu.

Ca marturĭ vedem iscăliturile luĭ George Creţulescu, Şerban Grecianu şi în fine a mitropolituluĭ Ungro-Vlahieĭ Mitrofan.

Pentru a stabili autenticitatea şi valórea legală a acesteĭ piese, se vede o mulţime de lucrărĭ şi constatatţiunĭ ce fac autorităţile veneţiane.

Maĭ ăntĕiŭ étă un act al notaruluĭ, prin care acesta declară că aŭ apărut înaintea luĭ, D. Stefan Strat şi D. Risu din Valachia, care aŭ afirmat, prin jurămênt, că sunt adevĕrate iscăliturile după procura luĭ Trebizonţio.

Étă o piesă prin care Patriarhul din Ierusalim, Chrisantie, atesta în consciinţa sa de creştin şi încă cu jurămênt, déca va cere trebuinţa, că copilul Constantin Brăncovénul este adevĕratul, şi legitimul nepot al bĕtrânuluĭ principe Brăncovénu şi unicul descendent masculin al familieĭ brăncovenescĭ.

Iată un alt act al notaruluĭ prin care acesta declară că aŭ apărut înainte luĭ. D. Antonio Maria del Chiaro, *maestro della lingua italiana et latina appresso li Principi di Valachia,* D. Panaiot

Serafi, și D. Risu, care prin jurămênt, aŭ atestat că în tótă Valachia fetele măritate nu pot să maĭ aibă nicĭ să pretindă nicĭ o ereditate, nicĭ de la tațĭ, nicĭ de la frațĭ, nicĭ de la alte rude ale lor succedând la moștenire numaĭ băețiĭ.

Étă în fine un act al aceluiaș notar, prin care se atesta asemenea că, nefiind tribunale în țéră, orĭ ce act, procură, tutelă etc. se fac și se legaliséză înaintea Episcopuluĭ.

Urméză în urmă cercetărĭ fórte minuțióse asupra tutulor membrilor familieĭ brăncovenescĭ, pe care le găsesc resumate în următorul fragment de arbore genealogic.

Dacapitato †
Costantino *Brancovano* ab intestato
in
Maria.

Decapitato Costantin con altri 3 fatelli

Constantin.

† Serenissimo *Costantino* *Brancovano.*
in
Maria

Constantino, † Stefano, † Rodolfo, † Matio. Ilinca, Safta. Ancuzza, Balașsa. Smeralda
in
Anna

Costantino.

Autoritățile venețiane aŭ mers până a cerceta și despre bărbațiĭ celor cincĭ fete ale Brăncovénuluĭ și găsesc într'o piesă și numele lor: Gorghe Crețulescu, Servano Erarianu, Niculae Ruset, Manolache Andronic și Costandin Bălénu.

Tóte documentele ce citâm până acum și tóte notițiile ce resultă dintr'însele fură supuse avocaților Tesauruluĭ ce fac un admirabil raport, prin care conchid că, de și hărtiile ce aŭ esaminat, în

Veneţia şi alte multe ţerĭ *farebbero poca prova*, le cred însă *concludenti e sufficienti* pe doe motive, primul *per la qualita del paese*, *rito et usi barbari de la Nazione*, al doilea fiind că de la mórtea bĕtrânuluĭ Principe 1714 şi până acum 1717 nimenĭ n'a îndrăsnit să se presinte pentru a reclama ereditatea luĭ.

Se vede că cea ce inspiră maĭ multă esitaţiune avocaţilor fiscali este nelegalisarea de către tribunale a procureĭ ce Principesa Maria dă luĭ Trabizontio şi a iscăliturilor ce figureză pe dênsa.

La usul de a se face asemenea acte înaintea episcopuluĭ fac alusiune avocaţiĭ Tesauruluĭ când se serv de espresiunile *rito et usi barbari della Nazione*.

Senatul, în urma tutulor acestor acte, dă un decret prin care Maria Brăncovénu, ca tutrice a nepotuluĭ seŭ, intră în posesiunea deposituluĭ de banĭ în chestiune şi casa Brăncovénu se bucură în linişte de beneficiurile acestor banĭ până în anul 1753.

In acest an la 3 Februarie ambasadorul veneţian la Constantinopoli Antonio Diedo adreséză confidenţial Inquisitorilor de Stat un lung raport ţifrat în care le aduce, într'un mod misterios, la cunoscinţă, că dragomanul uneĭ puterĭ streine s'a presintat la dênsul cu nisce pergamene ce aparţin unuĭ grec din Valachia, şi care nu sunt, nicĭ maĭ mult nicĭ maĭ puţin, de cât pergamenele originale şi autentice ce constituă titlurile de posesiune asupra deposituluĭ de banĭ Brăncovenescĭ ce se află la Zecca Veneţieĭ.

Grecul se află în Constantinopoli şi e hotărit a încredinţa aceste acte Sultanuluĭ care, ca moştenito: universal al avereĭ confiscate a decapitatnluĭ Principe Costantin Brăncovénu, va reclama suma de 210 miĭ galbenĭ de la Republica Veneţieĭ care nu va putea s'o refuse. Dragomanul a

credut că e în interesul Veneţieĭ de veni a se înţelege cu ambasadorul eĭ la Constantinopoli pentru a negoţia compărarea de către Republica a acestor acte.

In raportul seŭ ambasadorul veneţian dă curióse amenunturĭ asupra moduluĭ cum aceste acte aŭ ajuns în măinile dragomanuluĭ. Brăncovénul, în momentul când a fost surprins pentru a fi condus la Constantinopoli, a încredinţat aceste acte împreună cu alte hărtiĭ unuĭ credincios al seŭ intim anume Caracudă, recomandăndu'ĭ ca să le păstreze cu sfinţenie. Acest Caracudă le-a păstrat într'adevĕr într'o casetă de fer pănă în anul 1752 când muri. Atuncĭ, unul din moştenitoriĭ luĭ Caracudă, dănd peste aceste acte, părăsi Bucurescíĭ şi veni imediat în Constantinopoli pentru ca să tragă dintr'însele tot beneficiul posibil. Afacerea este seriósă, termină ambasadorul, şi nu e din acelea care s'ar putea neîngriji *la cosa non sembra del genere delle trascurabili.*

E admirabil de a vedea cu cătă prudenţă, cu cât tact, cu câtă înţelepciune şi cu cât mister lucréză autorităţile veneţiane în acéstă afacere. E fórte instructiv de a studia modul cum ele procedéză.

Maĭ ântêiŭ ambasadorul veneţian din Constantinopoli nu adreséză raportul sĕŭ Dogeluĭ cum obicinuesce în general, ci îl trămite çifrat Tribunaluluĭ séŭ Consiliuluĭ celor III inquisitorĭ de Stat. Acésta, examinând afacerea, înaintéză raportul ambasadoruluĭ Consiliuluĭ celor X, care decide, *che per un segretario di questo consiglio, previa la secretezza e dato il giuramento comme se fosse sopra li messali. sii comnnicato e lasciato in copia ai savii del collegio.*

Ar fi prea lung, domniĭ meĭ, să analisez tóte documentele ce posed asupra acesteĭ afacerĭ. Raporturile casieruluĭ şi magistraţilor de la tesaur,

pe care consiliul celor X l'a însărcinat să examine şi să studieze chestiunea şi pe care le am aci, în *extenso*, sunt adevĕrate capo-d'opere de espunere, de claritate şi de argumentaţiune.

Într'acestea, ambasadorul veneţian din Constansinopoli dă sémă de întrevederile ce avea cu dragomanul care posedă compromiţătórele pergame. În zadar el se silesce să 'ĭ probeze că depositul de banĭ este posesiunea legitimă a legitimilor succesorĭ aĭ luĭ Brăncovénu, că transmisiunea acestuĭ deposit s'a făcut dupĕ tóte formele şi cu tóte regulele prescrise de lege. Dragomanul contestă legalitatea tutulor actelor ce principesa Maria Brâncovénu a presentat senatuluĭ Veneţieĭ şi în virtutea cărora ea se bucură de averea luĭ Constantin Brăncovénu. Sunt fericiţĭ, ḑice el cu ironie, aceia care trăiesc subt Serenissimă Republica de a găsi o atîta de mare şi o atâta de preţiósă înlesnire în materiĭ de banĭ, dar la Curtea unde el servă, şi la tóte cele lalte State, nu preţuiesc nimic pe lîngă Principiĭ şi magistraţiĭ lor asemenea atestaţiunĭ când ele nu sunt legalisate de miniştri Principilor respectivi, care aŭ reşidenţa în locurile unde să formézā asemenea atestaţiunĭ. Nu scie ca ambasadorul veneţian din Constantinopoli să fi pus iscălitura sa pe aceste atestaţiunĭ...... «*Erano ben felici quelli che vivevano sotto la Serenissima Repulica di trovare tantafacilità e cosi rara in materia di denaro ma che e nella corte ove egli serviva e in tutte le altre non valgano appresso dei Principi e de loro magistrati simili attestazioni, quando non siano legalizzate dalli ministri dei Principi rispettivi, che risiedono nė luoghi, nė distretti, nė quali si formanodette attestazioni e che secondo ogni ragionevole congettura nessun Eccellentissimo Bailo havera dato la*

sua firma a simile attestazione, per cio essere succeduto tutto senza la dovuta legalità.

Cum vĕ aduceţĭ aminte, domniĭ meĭ, avocaţiĭ fiscali, carĭ examinaseră actele presintate de către principesa Maria Brâncovénu, prevĕḑuseră acéstă obiecţiune.

Afacerea însă în cele din urmă s'a aplanat. Atît în urma argumentelor date de magistraţiĭ fisculuĭ în raporturile lor trămise de către Tribunalul Inquisitorilor de Stat abasadoruluĭ veneţian la Constantinopoli, pentru a le aduce la cunoscinţa dragomanuluĭ, cât şi în urma uneĭ sume de banĭ date de către acesta numituluĭ dragoman, pentru a o remite greculuĭ posesor al titlurilor Brâncovenescĭ, guvernul veneţian nu a maĭ fost supĕrat şi casa Brâncovenilor a continuat a primi în linisce dobênḑile capitaluluĭ depus.

Un document din anul 1763, Martie 3, constată că Constantin Brâncovénul murind, doĭ fiĭ aĭ sĕĭ, Nicolăe şi Manolache, cer să se transporte pe numele lor titlurile de posesiune ale depozituluĭ de banĭ Brâncovenescĭ, ceea ce li se acordă fără nicĭ o dificultate.

Aci se opresc documentele ce posed asupra aceste curióse afaceri.

E probabil că baniĭ aŭ rĕmas depuşĭ până la căderea Republiceĭ şi póte se afla şi până astăḑĭ remâind ca moştenitoriĭ caseĭ Brâncovenilor să se încerce a 'ĭ reclama..!

V.

Relaţiunĭ diplomatice fórte importante aŭ avut Statele Române cu Republica Veneţieĭ.

Voiŭ vorbi la sfîrşitul aceste conferinţe de negoţiaţiunĭ diplomatice de cel maĭ mare interes între Stefan cel Mare şi Veneţia, negoţiaţiunĭ care aruncă cea maĭ vie lumină asupra mareĭ fi-

gurĭ și asupra politiceĭ eroului și mareluĭ om de stat român.

Permiteți'mĭ acum a vĕ resuma o serie de documente ce am aci relative la o negoțiațiune între România și Statul venețian anul 1658.

Iată maĭ întêiŭ o piesă care ne spune că, la 19 August 1658 s'a presintat în Eccelentissimul Colegiu un trimis din partea principeluĭ Valachieĭ a nume Părintele Gabriel care, după ce salută pe Doge în numele principeluĭ român, îĭ presintă din parte'ĭ epistola prin care principele nostru *Ionn, Michael Raduleus Princeps et arhidux Terrarum Valachiae Transalpinae*, arată că tatăl sĕŭ nu a putut să aducă mulțumirile séle Serenisimeĭ Republice pentru marele beneficiŭ ce 'ĭ a adus, din causa turburărilor la care neîncetat a fost supus, în întristata sa patrie asemenea desolațiunĭ întêmplându-se continuŭ. El, succedând tatăluĭ sĕŭ, vine a aduce Republiceĭ devoțiunile séle și a 'ĭ declara fidelitate. Rógă pe Republică a priimi în numele sĕŭ pe părintele Gabriel, vicar general în România al episcopuluĭ catolic din Bulgaria, pe care 'l acreditéză prin aceste scrisori de creanță și care, cunoscĕnd tóte secretele séle îĭ va esplica tot, Serenisimul Doge putênd avea într'ênsul tótă încrederea.[1]

După ce citi acéstă epistolă în sînul Colegiuluĭ, părintele Gabriel presintă un memoriŭ prin care se arată că principele român are intențiunea să încépă rĕsboiul în contra Turcilor, că maĭ nainte chiar de a se sui pe tron, el era dominat de dorința de a ajuta pe creștini, și că acum, că este pe tron, e hotărît să o facă. El rógă însă pe Serenitatea Sa ca principiĭ creștini să nu se pără-

[1]) Iscălitura prințuluĭ nostru este în caractere fórte marĭ și atât de frumósă în cât a atras particulara atențiune a D-luĭ Director al Arhivelor Venețiane care, în urma cerereĭ D-luĭ Esarcu, a pus'o subt vitrină lîngă iscăliturile altor suverani și regi aĭ Europeĭ. Călĕtoriĭ românĭ o vor putea vedea visitând arhivele Venețieĭ.

séscă între dênşiĭ, rógă pe Republică să continue rĕsboiul cu Turcĭ, căcĭ Inălţimea sa Principele Român are înţelegerĭ în Bulgaria, Macedonia, Tracia, Grecia şi Serbia, şi când ocasiunea favorabilă se va presinta, el va trece Dunărea în Turcia. Bulgaria, Macedonia, Tracia, Grecia şi Sîrbia vor fi gata să se ridice în contra inimiculuĭ şi se vor uni cu dênsul dupĕ jurămentul ce a făcut, *saranno pronte di sulevarse contro ilnemico e se congregaranno secondo il giuramento che hanno fatto e cosi attacara la guerra e poi qello sara che sua divina elementia vorra.*

Să scie Serenisima Republică că Principele nu face acésta de vre-un interes, dar de zelul sĕŭ pentru religiune, pentru care este gata să 'şĭ verse sângele precum şi pentru a putea să libereze pe aceĭ sermani creştinĭ carĭ gem sub asprul jug al tiranuluĭ.

Afacerea din Colegiŭ trece în Senat. Observaţi rapiditatea cu care negoţiaţiunea este condusă. Părintele Gabriel e primit în sînul Eccelentisimuluĭ Colegiu la 19 August şi vedem Senatul occupându-se la 21 August de obiectul negoţiaţiuniĭ séle. Eraŭ presenţĭ 116 senatorĭ şi toţĭ în unanimitate aŭ luat hotărîrea următóre:

«Să se cheme părintele Gabriel în Colegiŭ şi să i se citéscă cele ce urméză:

«Senatul a agradit cu cea maĭ mare bucurie scrisorile Principeluĭ Valachieĭ, şi cu mare bucurie a audit de generósa şi lăudabila sa decisiune de a se mişca cu vigóre *(muoversi con vigore)* în contra Turculuĭ, inemicul comun, în înţelegere cu alte popóre;

«Republica, ce de 14 anĭ este în rĕsboiŭ cu Turciĭ, persistă în aceleaşĭ ideĭ şi va respinge atacurile lor cu cât se va putea maĭ multă forţă;

«Ea va face diversiune pentru isbênda armelor Principeluĭ valach, va ţine corăbiile séle de

rĕsboiŭ în importantul port al Dardanelelor, cu atât maĭ mult cu cât părintele Gabriel a ḑis, în esposițiunea sa, că acésta ar fi folositor intențiunilor Voevodului;

«Să rĕmâie încredințat că Republica nu va intra în tratative de pace cu Turcia, lumea cunoscĕnd cu câtă desinteresare ea a respins condițiunile de pace propuse de Turcĭ, căcĭ se teme de înșelăciunile și însiidiile lor.

Părintele Gabriel să spue tóte acestea Principeluĭ Valach și să'ĭ încredințeze și presintele nóstre scrisori.....»

Tot cu aceia dată 21 August, 1658, se găsesce într'adevĕr scrisórea Senatuluĭ.

În acéstă scrisóre Senatul resuméză conclusiunea deliberațiunilor séle și termină ḑicând:

Vedemo conqual zelo Vostra Signoria Illustrisima intraprende cosi grande ed aplausibile impresa onde deve esser lodato il suo merito et generosita come facemo con la sincerita piu piena degli effetti nostri.

Pentru a complecta tot ce se raportă la acéstă negociațiune, vom adăoga că părintele Gabriel în ḑioa când este primit în sînul Eccelentisimuluĭ Colegiŭ, după ce dete cetire epistoleĭ principeluĭ nostru și 'șĭ făcu esposițiunea sa, eșind din Colegiu, dă secretaruluĭ, cam într'un mod oficios, o scrisóre a luĭ Racotzi, principele Transilvanieĭ, ḑicêndu'ĭ că se pótă citi în urmă, *che disse poteva poi esser letta.*

Acéstă scrisóre este datata din 3 Iulie 1658 în *Castris nostris ad Vilagosvar positis* și Racotzi arată că el este favorabil princepeluĭ român.

Senatul respunde și Princepeluĭ Transilvanieĭ. Părintele Gabriel maĭ ḑice secretaruluĭ să róge pe signoriĭ din Colegiu să dea ordin ca să îngrijéscă de caiĭ seĭ, care 'ĭ a lăsat pe uscat la Morea lângă Veneția, până la întórcerea sa din Roma.

Părintele Gabriel a plecat dar din Veneția la Roma ca să continue cu Papa negoțiațiunea cu care era însărcinat.

N'am putut da âncă, pe cât m'am aflat în Roma, peste documentele relative la aceste negoțiațiunĭ.

Că acéstă negoțiațiune s'a continuat în Roma resultă dintr'o piesă ce am găsit tot în arhivele Veneției.

Intr'adevĕr la 20 Decembrie ale aceluiașĭ an, vedem pe monsignorul nuntiu Pontifical, presintându-se în Colegiŭ pentru a spune Serenisimeĭ Republice că Principele Valachieĭ a trimes la Roma pe părintele Gabriel pentru îndoita afacere a convertireĭ séle la catolicism și a decisiuneĭ de a combate pe Turcĭ. Rógă și el din partea Beatitudineĭ Séle Papa pe Serenisima Republica ca să dea Principeluĭ valac tot ajutorul trebuincios.

Istoria nu ne vorbesce de nicĭ o mișcare seriósă a popórelor creștine din peninsula balcanică în sensul ideilor despre care tratéză negoțiațiunea diplomatică a părinteluĭ Gabriel.

Pare însă ca acéstă idee este persistentă căcĭ o vedem apărând din noŭ 15 anĭ în urmă, și étă am aci alte documente relative la o altă negoțiațiune în acelaș sens.

In anul 1673, Decembrie 5 vedem în Eccelentisimul Colegiŭ un arhiepiscop din Marcianopoli aretănd Dogeluĭ și consiliarilor seĭ că ceĭ doĭ principĭ aĭ Valachieĭ și Moldavieĭ s'aŭ otărît împreună cu Serbia, Bulgaria, Tracia și Macedonia să scuture jugul otoman și să 'șĭ verse sângele perḑêndu-șĭ maĭ bine viața de cât a trai în suferințele ce suportă.

„*Lì doi Principi moderni di Valachia e Moldavia, di animo, di arme, di età, di valore* e *prudenza cospicui con i popoli orientali delle Servia, e Bulgaria, Tracia e Macedonia, per vendicarsi nell'antica liberta cristiana, tanto a proprio beneficio, quanto per la publica causa di tutta la*

cristianità si son generosissimamente resoluti di voler piutosto una volta gloriosamente lasciar la vita e spargere il sangue che continuamente viver penando. A tal fine donque per scuotere dalle cervici loro il duro e tiranico giogo ottomano, a me con grandissime instanze, in questa eta senile, misero avanzo di continua infermita, hanno commesso il ricorrere in loro nome alle corone e Principi cristiani e principalmente alla vostra Serenissima Republica a contestare la loro gloriosa e generosa risolutione, a supplicare vogl-iano li detti Principi e Corone Cristiane, il vostro regio e serenissimo Leone Veneto concorrere a queste pie e sante azioni.

Archiepiscopul continuă, cu o èleganță de retorică studiată, a espune ideile séle și cere de la Republica să facă diversiune, când se vor rescula aceste popóre, trămițând flote și armată în contra Turcilor; maĭ arata âncă că doresce a avea un stindard cu însemnele venețiane, *un stindardo con le impressioni della Serenissima adriatica Maesta*, care să se desfășure în mijlocul popórelor resculate.

Se vede dintr'un raport, 26 Auguct 1673, al ambasadoruluĭ venețian la Viena, Petru Morosini, că arhiepiscopul din Marcianopoli trecuse și la curtea din Viena, unde, în lipsa Cesaruluĭ, a fost priimit de imperătésa Eleonora în audiență particulară. Morosini arată că arhiepiscopul a trecut și prin Polonia de unde aduce asigurărĭ de unire și ajutor. Archiepiscopul 'l a maĭ asigurat ca Prințul Moldavieĭ are gata 15 miĭ de luptătorĭ iar al Valachieĭ 30 miĭ.

Cu tóte acestea Senatul Venetieĭ pare că dă o maĭ puțină importanță comunicațiunilor acestuĭ arhiepiscop de cât comunicațiunilor Părinteluĭ Gabriel, și se mulțumesce a'ĭ da promisiunĭ vagĭ, neînsărcinându'l cu nicĭ o scrisóre séŭ piesă diplomatică către Principiĭ Moldavieĭ și Valachieĭ.

V.

Dar să părăsim Veneția și să ne transportăm la Milan.

Printre manuscrisele biblotecei Ambrosiane, am descoperit un manuscris purtând titlul:

Relazione di fra Bernardino Quirini osservante di S-to Franc⁰ Vescovo Argensis nelle Provintiu di Moldavia et Valachia, intorno le cose del suo vescovato fatta alla S-tà di Nro S-re l'Anno 1599.

Acéstă relațiune este importantă prin notițele ce conține asupra catolicismuluĭ în Moldavia, asupra numĕruluĭ bisericelor, starea în care ele se află, inventariul principalelor obiecte ce se găsesc într'însele, numĕrul catolicilor ce există în orașe și în sate, numĕrul preoților, condițiunea lor etc. etc.

Dar ea conține încă prețióse date geografice și istorice.

Moldova e o țéră, incepe Fra Bernardino, *una terra molto grande (era in anul 1599) piena, fertile e habitata di molti citta e ville con pochi monti, e molti boschi et abondante d'ogni sorte di animali. Dal Levante confina con la Turchia e la Tartaria; da Tramontana confina con la Podolia e Polonia; da Ponente con l'Ungaria superiore e da Mezzo-giorno con Transilvania et Valachia.*

Fr. Bernardino visitéză și descrie principalele orașe precum și maĭ multe sate ale Moldavieĭ. Giassi (Iașiĭ), Bachau, Bagna (Baia), Nemisi (Némțu), Tetrussi (Trotusiu), Ghussi (Hușii), Cotunari (Cotnari), Roman, Sabograni, Berendesti, Tomasiani, Giudiani etc. etc., în fine Suchiava, unde cântă de maĭ multe orĭ messa pontificala, fiind presenți Principele (care este Ieremia Movilă) cu mitropolitul Gheorghe Movilă, frate maĭ mare a luĭ Ieremia, și alțĭ episcopi greci din Moldavia.

Fra Bernnrdino arată bunele disposițiunĭ ale prințuluĭ și însuși ale episcopilor către catolicism.

Dupě disele séle, biserica Moldoviĭ este autocefală și mitropolitul nu recunósce, spune el Papeĭ, supremația patriarchuluĭ din Constantinopoli precum a nicĭ unuĭ patriarh din orient, și cu multă facilitate s'ar putea reduce *alla dovuta obedienza di V. S. B-ne della sede apostolica.*

Fra Bernardino rógă pe Papa a scrie Principeluĭ, spuindu'ĭ că fratele luĭ, mitropolitul, 'ĭ a promis să se înțelégă cu dênsul și cu episcopiĭ și prelațiĭ sĕĭ, ca să facă un sinod provincial și să îndrepteze abuzurile și erorile ce domnesc printre grecĭ și însușĭ printre latinĭ.

Resultă din relațiunea luĭ Fra Bernardino, că episcopul catolic avea un fel de jurisdicțiune temporală asupra catolicilor, „*et ho esercitato la giu-*"*risditione vescovale etiam in temporibus che tal* "*privilegio ha el vescovo latino in Moldavia verso* "*gli suoi latini.*„

Este important a nota modul și formula cu care Iremia Movilă a priimit în audența publică pe acest trimis al Papeĭ. Recepțiunea se face cu acelésĭ forme cu carĭ suveraniĭ Europeĭ primesc pe *nunțiĭ* séŭ *legațiĭ* pontificalĭ, adică pe trimeșiĭ diplomaticĭ aĭ Mareluĭ Pontefice. Scrisorile de creanță nu lipsesc, precum nicĭ discursurile obicnuite dintr'o parte și dintr'alta.

"*Fui chemato del Principe, dice Fra Bernardino, in audienza sua publica facendomi accompagnar da multi suoi baroni e gentil-huomini. Giunto alla sua presenza e fatta da me la debita orazione li presentai il Breve... la mia Bolla del Vescovato et il breve delle mie faeoltà, quali prese in mano si levo in piedi... et retenendosi solamente il suo Breve, mi restitui l'altro con dirmi ch'ero il ben venuto, mi darà ogni aggiunto et favore* etc.

In urma descripțiuniĭ Moldoviĭ de Fra Bernardino permiteți'mĭ, Domni meĭ, a vĕ resuma o des-

cripțiune a Valalachiei de un autor necunoscut. Ea este fórte importantă prin notițele economice comerciale și militare ce conține.

Nu are dată dar pare a fi scrisă pe la începutul secolului 17.

Autorul acestei piese arată că bogăția Valachiei consistă mai întêiŭ în grâne, cu care se face, comerciŭ însemnat prin Danubiu și marea Négră cu Constantinopoli.

Esistă asemenea o mare cuantitate de boi și berbeci care sunt transportați prin negutători turci și greci în Constantinopoli și prin negutători albanezi la Zara și de acolo în Veneția.

Este extraordinară, dice acest document, marea cuantitate de miere ce se produce în acéstă țéră și care se póte considera, împreună cu céra care ése dintr'însa, ca una din sorgintele de avuție cele mai solide ale acestei provincii. Grație acestui comerciŭ ce se face cu Constantinopoli, întru cea ce privesce mierea, și cu Veneția, întru cea ce privesce céra, mai póte să se ușureze sermana provinție de nenumĕratele dajdii și cheltuelĭ anuale ce face către Pórta. Veneția da Valachiei în schimb mĕtăsării, lânuri și aur.

Principele, de un an încoa, a transportat reședința sa din Bucuresci la Tîrgoviște unde are un palat înconjaurt cu ziduri și ține, pentru guardia sa personale, o sută de archebusieri. El alege drept consilari ai sĕi doi-spre-dece boieri pentru a guverna țéra.

Mărimea acestui principe consistă în a avea, pentru ori-ce eventualitate de rĕsboiŭ, opt mii boeri saŭ gentil-ómeni, după acestia alți patru mii de condițiune mai basă numiți *spatarei*, și aceștia sunt ținuți a merge în resboiŭ cu cheltuiala lor. Pe lângă aceștia principele mai plătesce alți patru mii simpli soldați călări numiți *lefegii*, adică stipendiați, și pe lângă dênșii încă patru mii pe-

destri scutițĭ de orĭ-ce dajdiĭ și plătițĭ de principe, în timp de resboiŭ, cu un taler și jumĕtate unul pe lună; sunt fórte bravĭ, apțĭ a mănui orĭ-ce armă. Are încă șése tunurĭ marĭ și maĭ multe micĭ numite *organi*.

Acéstă descriere a Valachieĭ se termină printr'un budget al Statuluĭ care mi se pare de o mare si curiósă importanță. Îl reproduc aci ast-fel precum îl găsesc în sus numita descriere:

INTRADE	
Tributi che leva il principe al paese, due volta all mese cinque millia talleri pervolta ad ogni capo di casa per portione del loro potere	120,000
Datij de'tre saline .	40,000
Datij de'valle e dentro nelle terre . . .	70,000
Gabella detto del melle p. Il gran Signore. Il melle di Settembre ogni casa p. portione .	130,000
Gabella deta il fumo ogni casa di lochi grossi eccetuata li bojari e soldati e altri che e in servitio del Principe p. 1. p. casa	40,000
Gabella detta erba fresca	10,000
Taleri	470,000

USSIDA	
Quattro mille soldati a cavallo stipendiati No. 3 al mese p. uno ma li stanza tre mesi del hano portan doll tempo havanti	105,000
Tributo al gran Signore	132,000
Presenti all D-to nel med-mo tempo. . . .	10,000
Presenti alli ministri grandi di Porta nel med-mo tempo.	20,000
Presenti alli med-mi e ad altri in più volte nell anno	50,000
Presenti alli bassa di Gretia e di Silistria . .	20,000
Spese della corte del principe e donativi a piu qualita di persone. . .	10,000
Talleri.	437,000

Cea maĭ mare parte din sumele prevĕḑute în acest budget trec, cum vedețĭ, la Turcĭ.

VI.

Unul din documentele cele maĭ importante ce am descoperit în arhivele Milanuluĭ este fără îndoială o epistolă circulară a luĭ Stefan-cel-mare datată din Sucéva 1475 Ianuarie 25, către toțĭ principiĭ creștinĭ, anunțându-le victoria sea «grație spadeĭ și luĭ D-ḑeŭ» asupra 120,000 Turcĭ sub conducerea beglerbeiuluĭ Soliman-Pașa pe care «'l-a călcat sub picióre» și rugându'ĭ de a'ĭ veni

în ajutor «pe uscat și pe mare», contra uneĭ noĭ invasiunĭ în Moldova, pe care sultanul o prepară pentru luna luĭ Maiŭ (în cutia: sezione storica militare-guerre Turchia).

Stefan termină circulara sa puind în vedere Principilor creștinĭ că interesele Europeĭ sunt strîns legate cu ale Moldoveĭ, care este «pórta creștinătățiĭ.»

Vĕ rog, domniĭ meĭ, a opri un moment atențiunea d-vóstră asupra acesteĭ din urmă ideĭ, căcĭ ea va fi ideia fundamentală a uneia din concluziunile conferințeĭ mele de astă-séră.

Fama victorieĭ luĭ Stefan, care este victoria de la Racova, a fost mare și a avut mult resunet în Italia.

Într'adevĕr étă o epistolă a unuĭ particular Leonardo da Oretona către un amic al sĕŭ Roseto da Ferrara, datată din Buda 1475 Februariŭ 13.

După ce'ĭ amintesce o altă epistolă unde descrie strălucita victorie a domnuluĭ moldovenesc Stefan, care—cu o armată conpusă în majoritate din țĕranĭ rĕŭ armațĭ—reușise a înfrânge aprópe 120,000 de Turcĭ, flórea lor perind în luptă, iar din ceĭ rĕmașĭ cădênd prinșĭ în mânele moldovenilor o sémă de căpitanĭ atât de bogațĭ, în cât propun a se rescumpĕra cu câte 80,000 ducațĭ de cap, ceea ce Stefan a refusat până se va înțelege cu Ungaria, Leonardo da Oretona adaogă că Sultanul se prepară acum în persónă a începe un noŭ resboiŭ, în care însă va fi bătut și maĭ rĕŭ, căcĭ atuncĭ va merge contra luĭ în persónă și regele Mateiŭ Corvin cu elita armateĭ ungare și cu 50,000 Moldovenĭ.

Maĭ étă, domnilor, asupra aceluiașĭ subiect și o altă epistolă ce un anonim scrie din Turda 1475, Ianuarie 23, regeluĭ Mateiŭ Corvin, și'ĭ comunică detaliile invasiuniĭ Turcilor în Moldova în numĕr de 100,000 ostașĭ și 20,000 țĕranĭ din Bulgaria,

cu securĭ, menițĭ pentru curățarea drumurilor și asediul cetăților, contra cărora eșind Stefan-Vodă cu 50,000 Moldovenĭ și 1,800 Ungurĭ, d'ântêiŭ a ars tóte în calea Turcilor, pentru a'ĭ lipsi de provisiunĭ, ba încă a maĭ surprins și pe cele ce le venia din Muntenia, apoĭ apucându'ĭ într'o vale îngustă, după o luptă de două ḍile, 'ĭ a înfrînt cu desĕvêrșire, prinḍênd pe beglerbeiul, pe fiul Sultanuluĭ și alțĭ căpitanĭ, iar restul Turcilor aŭ fost sdrobițĭ de Basarab (Vlad-Țepeș) care a năvălit asupră-le dintr'o cetate unde până atuncĭ el fusese asediat de către dênșiĭ, tóte acestea producênd o mare veseliă în Transilvania.

VII.

Din Milan să trecem la Florența.

In arhivul de stat medicean din Florența am descoperit o serie de documente de o mare importanță, tóte relative la Michaiŭ Vitézul.

Ceea ce constitue importanța esceptională a acestor documente este că ele sunt scrise de contimporaniĭ ce aŭ cunoscut pe Principele nostru, carĭ aŭ fost în tabăra luĭ, care l'aŭ vĕḍut, și aŭ stat cu dênsul la vorbă.

Étă maĭ ântêiŭ o relațiune de tot ce s'a întêmplat între armata Principeluĭ Michaiŭ și Sinan-Pașa începênd de la 16 Octombrie până la 1 Noembre 1595.

Relatione di tutto il successo seguito tra l'esercito del Principe e Sinan-Bassa comminciando dalli 16 di Ottobre sino al 1 Novembre.

Acéstă relațiune coprinde descrierea ḍi cu ḍi a tutulor mișcărilor, atacurilor, asalturilor armateĭ luĭ Michaiŭ din ḍiua de 16 Octombre 1595 când se presintă înaintea Tîrgoviștei ca să găséscă pe Sinan-Pașa, până când aruncă pe Turcĭ din colo de Dunăre, 1 Noembre.

Acest raport e de natură a interesa în cel maĭ înalt grad pe militarĭ și pe ómeniĭ de meserie.

Noĭ nu putem a'l analisa aci, caracterul seŭ refusându-se analiseĭ. Sunt însă într'însul câte-va puncte asupra cărora atrag atențiunea d-vóstre.

Resultă din raportul nostru, că în tabera luĭ Mihaiŭ se afla, în acéstă companie, o trupă de Italianĭ, *tutta di personne di comando*, condusă de un toscan din Siena, Silvio Piccolomini.

„La înconjurarea cetățueĭ Giurgiuluĭ, Principele (Mihaiŭ-Vodă), dice documentul, trimese să róge pe D. Silvio Piccolomini ca să mérgă la bateriă... și să îngrijéscă, împreună cu Italianiĭ seĭ, ca să fie bine condusă; ceea ce facu îndată. Examinând bateria și constatând ceea ce îĭ lipsesce, D. Silvio Piccolomini însciință despre acésta pe Principe, care se transferise și el acolo aprópe în persóna; îndată totul fu regulat și începu a se trage cu maĭ mult ordin . . . nóptea se dete un viguros asalt *un gagliardo assalto* etc . . . , și maĭ departe: „din Italianĭ nu a murit nicĭ unul, pentru că toțĭ eraŭ îmbrăcațĭ *all'usanza de Italia*, aŭ fost însă maĭ mulțĭ rănițĭ!"

„Principele, adaogă documentul, s'a purtat în tot timpul cu mare vitejie, și e chemat a avea mare isbândă în meseria armelor, dându'ĭ D-deŭ o putere corporală estra-ordinariă pentru a resista ostenelilor precum și prudență și îndrăsnélă pentru a începe și conduce bine o întreprindere."

Il Principe și è portato sempre con gran valore et è per far gran riuscita nel mestiero delle armi, havendogli data la Maestà di Dio estraordinaria fortezza di corpo per resistere alle fatiche, et prudenza et ardir per incomminciare e guider bene l'imprese."

Raportul acesta, de care ne ocupăm, pare a fi făcut de către unul din militariĭ ce însoțea pe Silvio Piccolomini și trimes în Florența vre unuĭ

general séŭ ministru al mareluĭ Duce de Toscana.

Pe lângă acest raport militar am găsit un memoriu fórte lung de vre o ḍece cóle, avĕnd un caracter maĭ mult politic 'șĭ deplomatic, care cată a esplica și a justifica intrarea mareluĭ Cancelar al Polonieĭ, Zamoiski în Moldova.

Vețĭ dori póte, Domnilor, să scițĭ cum și de unde a venit în tabara luĭ Mihaiŭ Silvio Piccolomini. cu trupa sa.

Acésta se póte vedea dintr'o scrisóre ce am aci a luĭ Sigismund prințul Transilvanieĭ, către marele duce al Toscaneĭ (Di Corona 20 Noembrie 1595).

„După ce D. Silvio Piccolomini, scrie Sigismund mareluĭ Duca, a îndeplinit cu marea mea satisfacțiune sarcina de orator și ambasador al Alteței Vóstre Serenissime felicitându-mĕ pentru nunta mea, „nella congratulatione delle mie nozze“ mi se presintă ca cavaler și șef al fórteĭ onorate trupe ce a plăcut A. V. Serenissime de a'mĭ trimete . . . *mi s'appresentò come cavaliero e capo dell' honoratissima truppa che piaque all' A. V. Serenissima di mandarmi, con la quale e nell'occasione di combattere in campagna e nell' espugnationi che si fecero della fortezza“ di Giorgiu ed altre come si scrisse si portò cosi egregiamente con tutt'i suoi, che non senza meraviglia e laude di tutta la natione e gloria dell' A. V. ne sarà sempre tenuto qua memoria.“*

Sigismond ar fi dorit ca Piccolomini să maĭ remăe cât-va timp la curtea sa, căcĭ aprețiază fórte mult qualitățile séle, o așa de mare experiență ce arată în arta militară precum și talentele séle de orator.

Dar să trecem la alt subiect.

Étă, D-lor, un document fórte interesant, datat din Albagiulia 4 Ianuarie 1597.

In el se vĕd tratativele și negoțiațiunile ce se fac între Mihaiŭ pe de o parte și de altă între

representanţiĭ Papeĭ, Imperatuluĭ şi Principeluĭ Transilvanieĭ.

Prima propunere a Principeluĭ fu de a sci déca era a se face resboiŭ séŭ pace cu Turcĭ.

„*La prima proposta del Voivoda fu che desiderava saper se aveva da esser guerra o pacec on Turchi.*

I se respunse din partea Santităţeĭ Séle, a M. S. Imperatorului şi a Principeluĭ Transilvanieĭ, că se dorea continuarea resbeluĭ cu cea maĭ mare vigóre.

„*Fu risposto per parte di S. S-ta, della M-ta dell' Imperatore e del Principe di Transilvania che si doveva continuar la guerre con piu animo che mai.*

2⁰ Intrébă déca n'ar fi bine a dissimula cu Turci până când se vor aduna forţele creştinătăţeĭ.

Se conchise că acésta era oportun şi maĭ cu sémă pentru Voivodă care are ţéra sa vecină şi deschisă inemiculuĭ.

3. Întrebă dacă resboiul din partea creştinătăţeĭ se va transferi în Valachia séŭ în Ungaria séŭ în ambele părţĭ etc. etc...

Continua stipulaţiunile şi se stabilesce câtă forţă armată trebue să dea fie-care din părţile contractante.

Baniĭ pentru a întreţine armatele vor fi daţĭ de către marele Pontefice, Impĕratul şi Regele Spanieĭ. Se prevede âncă miḍlócele de a trece Dunărea, ast-fel în cât se vede că se proiecta un mare rĕsboiŭ în contra Turcilor, cu marĭ armate aliate a căror comandă pare a fi fost destinată principeluĭ nostru român.

Un document fórte important, ce am descoperit în archivul medicean din Florenţa, este o lungă epistolă a monsignoruluĭ Malaspina datată din Alba Julia 14 Noembre, în care acesta narézá, între altele, conversaţiunile ce a avut cu Mihaiŭ în maĭ multe întrevederĭ ce a obţinut de la dênsul.

Mihaiŭ intrase în Transilvania și se afla în vecinătatea Sibiuluĭ amerințând cu resboiŭ pe Andreĭ Bathori. Era în anul 1599, câte-va ḑile maĭ nainte de sîngerósa bătălie de la Șelimberg.

«Merseiŭ pe câmpul de luptă, ḑice monsignorul Malespina, împins de ideea de a nu se ḑice că, în momentul când se pregătea a se vĕrsa atâta sânge creștin, un ministru apostolic nu 'șĭ-a dat tóte silințele ca să eviteze o asemenea eventualitate. Găsiiŭ armatele departe de o legă de orașul. Sibiiu și aprópe una de alta de o milă italiană. Merseiŭ maĭ ântêiŭ la Ill-mul Cardinal (Andreĭ Bathori) și îĭ expuseiŭ causa venireĭ mele. Îl îndemnaiŭ să dea maĭ mult creḑĕmênt relațuniĭ ce dă familiarul meŭ despre fortele inimiculuĭ. Cardinalul îmĭ rĕspunse : Acesta meditéză de a fugi, dar eŭ nu voiŭ permite și nu mĕ îndoiesc că voiŭ devora pe acest câine. *Iste nebulo meditatur fugam, sed ego non permittam et non dubito, me devoraturum istum canem,* și nu înceta de a provoca pe Mihaiu ḑicênd că de n'ar fi fiul uneĭ meretrice ar trebui să vie la bătălie cu dînsul séŭ la o luptă singulară, *ad singulare certamen.*»

Cardinalul era fórte belicos. Contrariŭ opiniuneĭ celor maĭ mulțĭ din istoricĭ, care pretind că Bathori a voit să triméță la Mihaiŭ pe Malaspina pentru a negotia pacea, Malaspina, în epistola sa, ne spune din contră, că cardinalul Bathori nu maĭ era de părere ca să se facă luĭ Mihaiŭ nicĭ o propunere de înțelegere. *Il cardinale si confirmava nella sua opinione, che non fosse bene che io proponessi alcun accordo.* Tocmaĭ maĭ tărḑiŭ și cu anevoință se uni și Bathori cu Malaspina pentru o încercare de înțelegere cu Mihaiŭ.

Malaspina trece în tabăra luĭ Mihaiŭ și are cu dênsul prima intervedere.

«Îĭ espuseiŭ, ḑice prelatul italian, tot ce creḑuiŭ necesariŭ ca să 'l conving a se întórce îndărăt,

asigurându'l că nu putea face un maĭ mare serviciŭ creștinătățeĭ. El 'mĭ respunse că nu prin dorința de a domina, nicĭ prin setea de a vĕrsa sînge creștin, neavênd el altă intențiune de cât de a vĕrsa sânge turcesc, a venit el în Transilvania, că luĭ îĭ era destul de a trăi în liniste în Valachia în care cu o singură arĕtură rĕspêndindu-se sevința crescea grâul, *nella qualle con una tola aratura spargendosi il seme, nasceva il fromento*, dar e imperatorul creștinilor care, cu 14 scrisorĭ 'l a îndemnat să rĕsbune înjuriile ce Maiestatea Sa Cesareă primise de la Cardinal și de la acéstă națiune.„

Malaspina nu pare a crede că Mihaiŭ spune adevĕrul, și 'ĭ și ḑice că acésta nu pare probabil fiind că cu consimțimêntul Maiestățiĭ Séle Cesareă Papa tratéză unirea sufletelor și forțelor *tratatva la congiunzione degli animi e delle forze*, și că Cardinalul a consimțit la acea unire. El esprimă luĭ Mihaiŭ dorința de a 'ĭ arĕta acele scrisorĭ. „Mihaiŭ nu rĕspunse de cât jurând că cea ce spuse este adevĕrat, Mihaiŭ arată în urmă, *con molte imprecationi*, că el a fost fórte vesel când a auḑit de suirea Cardinaluluĭ pe tronul Transilvanieĭ, căcĭ spera a trăi în bună armonie cu dênsul, interesele Valachieĭ și Transilvanieĭ fiind în strînse legăturĭ unele cu altele, dar auḑind că Cardinalul este hotărît a se apropia de Turcĭ *accostarsi al Turco*, el care este hotărît pe de o parte de a trăi și muri inimicul Turculuĭ, iar pe de alta vĕḑênd că nu póte pune încredere din partea Transilvanieĭ, din acea oră a început să se prepare ca să ia acéstă provincie Cardinaluluĭ, saŭ, în cas când nu va putea învinge, să trécă în Ungaria în ajutorul Împĕratuluĭ, cu hotărîrea de a nu se maĭ întórce în Valachia, și pentru acésta a adus cu sine mumă, nevastă, fiĭ și tótă suita sa.

Mihaiŭ demonstră încă necesitatea ce 'l împinse de a intra în Transilvania arĕtând că a interceptat scrisorĭ din care resultă că cancelarul Poloneĭ Zamoiski, Ieremia Movilă, prinţul Moldoveĭ şi Cardinalul s'aŭ înţeles între dênşiĭ ca să întrunéscă împreună Polonia, Moldavia, Valachia şi Transilvania şi că, pentru acésta, eĭ eraŭ hotărîţĭ a 'l detrona pe dênsul.«

Urméză o discuţiune fórte interesantă între Mihaiŭ şi Malaspina în urma căreia Prinţul nostru învită pe prelatul catolic a formula propunerile de înţelegere, dându'ĭ *rendez-vouz* pentru a doa ḑi la orele 7 de diminéţa. A doa ḑi Malaspina nu putu obţine audienţă Mihaiŭ dând diferite pretexte. Malaspina era de părere să maĭ aştepte pentru a obţine de la Mihaiŭ o înţelegere, dar Cardinalul «care se guverna cu consiliu de tinerĭ» *che si governava con consiglio di giovani*, îndata ce se apropiă armata luĭ Mihaiŭ, începu cu treĭ piese de artilerie a da într'-însa, producênd multe perderĭ, ast-fel în cât Mihaiŭ provocat începu lupta.

Malaspina descrie peripeţiile lupteĭ, care sunt la început favorabile Cardinaluluĭ, dar în cele din urmă Michaiŭ cu o fórte mare valóre şi temeritate pentru pericolul la care se espuse, *con grandissimo valore e temerità per il pericolo a che egli s'espose*, schimbă destinele bătălieĭ, făcu prisonier pe Cornish, generalul Cardinaluluĭ şi luă tóte stindardele.

Cardinalul se trase atuncĭ cu armata sa la zidurile Sibiiuluĭ şi luă, cu artileria sa, o posiţiune ast-fel în cât să nu pótă fi cu înlesnire atacat de inamic. Michaiŭ vĕḑênd că nu va putea causa marĭ perderĭ ostireĭ transilvănene, merse, când sosi nóptea, de găsi pe Malaspina, îndemnându'l de a găsi vre un temperament pentru a nu se vĕrsa atâta sânge «*m' esorta a voler trovare qualche temperamento che non si spargesse tanto sangue,*

și rĕmaserăm înțeleșĭ, ca diminéța următóre eŭ să merg fórte de vreme să întêlnesc pe cardinal și să tractăm despre acordul de stabilit. Dar în ziorĭ de ḑi, Michaiŭ fu care veni la mine ḑicêndu'mĭ că nu maĭ este necesar fiind că Cardinalul a fugit.

Monsignorul Malespina continuă espunerea evenimentelor întêmplate în urmă, îmbrăcând narațiunea sa cu acea formă ce'ĭ da un caracter de o palpitantă actualitate.

Nu voiŭ continua, domniĭ meĭ, a analisa importantul document despre care vĕ vorbiiŭ, deși el conține unele puncte necunoscute de nicĭ un istoric până acum. Acésta m'ar conduce prea departe. M'am mulțumit a vĕ da o idee despre natura acestuĭ prețios isvor istoric, care narézǎ evenimentele sĕvêrșite în Transilvania maĭ ḑi cu ḑi până la 14 Noembre 1599.

Totușĭ nu mĕ pot opri de a vĕ cita pasagiul în care Malaspina descrie pe Michaiŭ Vitézul.

«Palatinul (Michaiŭ) este un om fără literatură, ast-fel în cât abia scie să'șĭ iscăléscă numele; nu scie altă limbă de cât valacă și turcéscă, dar este fórte viclén și fórte artificios, e ilegitim, inconstant de natura sa, crud, libidinos, desprețuitor al consiliilor ce i se dă, precipitat și, după cât spune mitropolitul din Tormon, avênd puțină temere de D-ḑeŭ.»

«*E il Palatino huomo senza lettere, di modo che appena sa scrivere il suo nome, nè sa altra lingua che la Valacca e la Turchesca, ma e astutissimo e artifitiosissimo, è illegitimo, inconstante di sua natura, crudele, libidinoso, sprezzator de consigli, precipitoso e, per quanto dice il metropolitano di Tormon, poco timoratod' Iddio.*»

La acéstă schițare a principalelor trăsurĭ morale ale luĭ Michaiŭ, voiŭ adăoga următórele liniĭ, trase dintr'un document ce l'am găsit în Roma, care resumă principalele trăsurĭ ale exteriorulu̮ĭ sĕŭ fisic:

Este asemenea o mărturie oculară, care vede pe Michaiŭ în momentul când dă nu scim ce notă Cardinaluluĭ Bathori:

«Când dete nota și.... Cardinaluluĭ Bathori, în anul 1599 era în vărstă de vre o 36 anĭ, cu părul crăpuiŭ, cu carnațiunea brună, cu statura înaltă dar uscățivă, cu ochĭ afundațĭ, cu privirea oblică, taciturn și pe gândurĭ.»

« *Quando diede la nota et la* (nu se póte descifra) *al Cardinal Bathori del 1599 era di età di circa 36 anni*[1]), *di pelo arso, di carnagione bruna, di statura alta ma asciuta, di occhi foschi, incavati, di guardatura torva, taciturno e pensieroso.*

Printre documentele ce maĭ am aci, Domniĭ meĭ, relativ la Mihaiŭ-Vitézul, voiŭ maĭ aminti o relațiune despre cele sevĕrșite în Transilvania în urma bătălieĭ de la Goroslav, scrisă în însușĭ quartierul general a luĭ Basta, de un óre care Vincenzo Zaccoul.

Aci găsesc amărunte asupra morțiĭ luĭ Mihaiŭ în câmpia de la Torda, amărunte care aŭ interesul de a fi date de o mărturie oculară.

Pe lângă faptele cunoscute și relatate de toțĭ istoriciĭ, autorul relațiuneĭ nóstre ne face să asistăm la o conversațiune între Basta și Mihaiŭ din care se vede disențiunile ce esistaŭ între aceste doe personage.

Mihaiŭ insciințéză pe Basta că a doa ḑi de diminéță va pleca cu vre o treĭ séŭ patru sute dintr'aĭ seĭ spre Fagarașĭ ca să 'șĭ ia nevasta și copii. Basta se încercă să'l desconsilieze, Mihaiŭ însă părăsesce pe Basta cu hotărirea de a pleca a doa ḑi de diminéță.

I se atribue luĭ Mihaiŭ intențiunea de a lua posesiune de Transilvania în numele seŭ.

Basta chiamă pe colonelul Zachel, cu care se concertă de a face prisonier pe Mihaiŭ, și dă or-

[1]) Aci este o eróre. Mihaiŭ-Vitézul avea atuncĭ 43 de anĭ.

din coloneluluĭ Pez de a chema a doua ḑi de diminéţă în consiliŭ pe prinţul român, şi în urmă a'l face prisonier în numele Maestăţiĭ-Séle.

A doua ḑi, vĕḑĕnd pe Mihaiŭ că strânge mulţĭ soldaţĭ împrejurul seŭ, Basta luă altă resoluţiune şi chemă pe Schorfstein, locotenent-colonel al infanterieĭ valóne, şi 'ĭ dete ordin de a merge cu o mână din ómeniĭ seĭ la pavilonul luĭ Mihaiŭ şi, a'l face acolo prisonier în numele Imperatuluĭ, şi în caz când se va opune, să 'l omóre. Urméză descripţiunea omorireĭ luĭ Mihaiŭ ast-fel precum o naréză toţĭ istoriciĭ.

Autorul relaţiuneĭ nóstre vorbesce de nisce hărtiĭ ce s'ar fi găsit asupra luĭ Mihaiŭ, şi pe care el pretinde că le ar fi citit, şi din care resultă că Mihaiŭ avea planurĭ perverse, contrariĭ intereselor Imperatuluĭ. Asemenea hărtiĭ compromitătóre s'ar fi găsit şi asupra banuluĭ Mihalcea. Se vede însă ca tóte acestea sunt invenţiunĭ ca să justifice asasinatul luĭ Basta.

Nu voiŭ maĭ nota din lunga relaţiune ce analisez de cât faptul nerelatat dacă nu mĕ înşel, de nicĭ un istoric adică că Basta, dupe mórtea luĭ Mihaiŭ a espeduit în Valachia o anume persónă ca să propue boerilor alegerea luĭ Marcu, fiul luĭ Petru Cercel, care se afla lângă dênsul.

VIII.

Dar să părăsim în fine arhivele Florenţeĭ, şi să ne îndreptăm privirile asupra arhivelor din alte oraşe ale Italieĭ.

Maĭ 'nainte de a ne avînta în numerósele şi vastele archive a le Romeĭ, permiteţi'mĭ, Domniĭ meĭ, a vĕ învita a face o mică excursiune într'un orăşel ce ocupă un loc fórte mic pe carta Italieĭ, dar care a jucat un rol însemnat atât în istoria politică cât şi în istoria literară şi artistică a acesteĭ ţĕrĭ

privilegiate. Voesc a vorbi de Urbino, celebra reşedinţă a faimoşilor ducĭ de Urbino, şi locul de nascere a celuĭ maĭ mare pictor al timpurilor moderne, Rafaele Sanzio.

Când am visitat acel oraş, mărturisesc că nu am făcut'o câtuşĭ de puţin cu intenţiunea de a continua învestigaţiunile mele relative la istoria politică şi diplomatică a ţĕreĭ nóstre; am mers în Urbino ca să aduc omagiŭ divinuluĭ artist în însuşĭ locuinţa în care s'a născut, şi să visitez palatul ducilor de Urbino, atât de celebru prin serbătorile şi petrecerile rafinate la care duchesa de Urbino învita tot ce era maĭ eminent în Italia.

Dupĕ obiceiul meŭ însă merseiŭ să visitez şi blibioteca localităţeĭ. Întrebând dacă ea conţine ceva manuscrise, mi se arătă treĭ cartóne pe care ceruiŭ să le vĕḑ. Deschiḑĕndu-le, constataiŭ că conţinea scrisorĭ şi care nu fu surprinderea, veselia, emoţiunea mea, când vĕḑuiŭ că aceste scrisorĭ eraŭ datate din Turnu, Craiova, Pitescĭ, Câmpulungul!... A găsi Turnul, Craiova, Piteştiĭ, Câmpulungul într'un mic orăşel perdut în mijlocul Apeninilor!

Ce eraŭ aceste scrisorĭ?

Era vestitul general Veterani care, cum sciţĭ, a avut o comandă importantă în armatele austriace pe la sfîrşitul seculuĭ XVII, şi care făcuse campania contra Turcieĭ. Străbătênd România, el scriea unuĭ unchiŭ al sĕŭ din Rimini datând scrisorile séle din localităţile pe unde trecea.

Scrisorile din acéstă corespondenţă, care aŭ atras maĭ întêiŭ atenţiunea mea, sunt acelea din care resultă că mareşalul Veterani, a fcst în relaţiunĭ secrete cu principele român din acea epocă, Constantin Brăncovénu.

Intr'adevĕr iată o scrisóre datată Cibinio 4 Gennaj. 1692, în care Veterani arată că în tabăra luĭ a venit un secretar din partea principeluĭ Valachieĭ şi a avut cu dênsul o conferinţă.

Acest secretar nu pare a fi fost un diplomat fórte inteligent și îndemînatec, căcĭ a uĭtat a spune mareșaluluĭ tot ce avea a 'ĭ comunica, ast-fel în cât, aducându'șĭ aminte în urmă, a scris mareșaluluĭ o scrisóre ca să 'ĭ spue cea ce uitase.

Intr'o altă scrisóre a sa, Veterani scrie următórele rîndurĭ care aŭ o fórte mare valóre în gura unuĭ strategist de importanța sa: «În ceia ce privesce Valachia, trimet, aci coprinse, Escelențieĭ Vóstre, treĭ scrisorĭ originale, ca să le arătațĭ cu oportunitate Majestățeĭ Séle, din care vețĭ vedea *servitiurile ce a adus Principele Valahieĭ întregeĭ creștinătățĭ și Majestățiĭ Séle,* fără a căria reînnoire de amiciție, pe cuvintele ce am arĕtat în luna luĭ Maiŭ și cunoscute Escelențieĭ vóstre, nu era cu putință a conserva acest regat pentru care sfîrșit nu pucin a contribuit în avantagiul meŭ inimiciția nutrită între Principele Valachieĭ și Techéli dupĕ cum resultă din sus menționatele originale.»

A proposito della Vallachia, mando qui accluso a V. E. tre originali, da mostrare, con buon opportunità a M. S., mediante i quali vedra servizzi che ha reso il Principe di Vallachia a tutta la Cristianità e a S. M. senza del quale rinnovamento di amicizia per le ragioni che addussi nel mese di maggio note a V. E., non era possibile conservare quarto Reguo, per la qual opra, non poco ha contribuito a mio avantaggio l'inimicizia nutrita fra il Principe di Vallachia ed il Techeli come gli suddeti originali intercetti dal Principe di Vallachia contestano.

Lăsând la o parte numerósele notițe asupra Românieĭ și Transilvanieĭ respendite ici și colea și într'un mod incidental în scrisorile ce compun voluminósa corespondență a generaluluĭ Veterani, găsesc în cartonul No. II a scrisorilor originale ale acestuĭ militar o relațiune întrégă, special con-

sacrată Valachieĭ. Ea pórtă o dată anterióră celor-l'alte scrisorĭ și e întitulată:

«Relațiune despre provincia Valachieĭ trimésă M. S. Impĕratuluĭ la 10 Octombre 1688.»

Conținênd óre-care date strategice de natură póte a interesa pe militariĭ noștriĭ, precum și ó. e-care notițe asupra stăreĭ țĕreĭ nóstre în acea epocă, traduc aci principalele pasage ale acesteĭ relațiunĭ:

«Valachia consistă în 19 districte (distritti) saŭ comitate, fără nicĭ un loc fortificat, nefiindu-le lor acésta permis de către Turcĭ. După relațiunea mărimeĭ și capacităţeĭ lor, în fie-care se póte stabili un regiment. Țéra e naturalmente forte, consistând în pădurĭ, fortereţe naturale ale Valachieĭ și în văĭ, particularmente pe unde am trecut. La mâna dréptă a marșuluĭ nostru către Danubiu, se ḑice că este o țéră frumósă, fertilă și cu câmpie, avênd sate și monastirĭ. Principala lor avuție consistă în grêne, vinurĭ, animale și mere care pot în timp de pace să aprovisioneze și alte provinciĭ.

Umórea Valachilor o găsesc instabilă, iute și brutală și nu este alt miḑloc de cât jugul forţeĭ pentru a'ĭ face să se ţie de promisiunile lor...

Cu tóte că Belgradul a căḑut în puterea M. V. Imperiale, Nicopoli, de cea-l'altă parte a Danubiuluĭ, constituă cheia Valachieĭ după cum Orșova, daca ar fi o posițiune forte, ar constitui-o din partea nóstră, și cu tóte că pasagiul Porților de fer este fórte îngust și nu se limitéză de cât cu estremitatea Valachieĭ, în inima căria se află treĭ forterețe turcescĭ de acéstă parte pe malul Dunăreĭ, Kula, Giurgiu, Brăila, afară de trecătórea Bugiacco, numit Foksan la confinele Valachieĭ, care comunică asemenea cu pasagiul Bossa, prin care Turciĭ intră ordinariamente în Transilvania, și care dă Valachilor maĭ multă temere de cât sus-menționatele locurĭ a le Turcilor. In schimb și din partea nóstră, noĭ nu avem de cât tre-

cătórea de la Orşova şi trecătórea numită Bragoslav şi Ruchal departe de 45 leghe de marşă de la locul sus-ḑis vecin de Póroa Roşie departe patru ore de Corone.... Ca să trecem acestĭ munţĭ cu patru regimente şi jumătate şi cu băgajele lor, ne a trebuit cincĭ ḑile şi jumătate fără a perde un moment de timp....«

După acestea Veterani descrie trecerea peste Jiŭ, pe urmă prin Craiova, Piteştĭ, Câmpu-lung....

„Resultă dar, conchide generalul, din cea ce s'a vĕḑut, că nu este posibil de a caserma trupe, şi locurile unde s'ar putea este de considerat supranumitul pasagiŭ Bugiacco cu Nicopoli şi susmenţionatele cetăţĭ turcesti; de altă parte trebue să considerăm dificultăţile celor treĭ pasage, în cas când ar fi trebuinţă să se trimétă ajutor în acéstă provinţie.....

Curtea póte vedea că tóte ofertele şi ajutórele Valachilor nu pot fi de cât secrete, de vreme ce în starea de faţă eĭ sunt din tóte părţile subjugaţĭ Turculuĭ. Voind să casernăm trupele şi să ocupăm provinţia în serviţiul M. S., ne va fi de trebuinţă 18 séŭ 20 regimente infanterie, cavalerie, dragonĭ şi tunurĭ, ca să ne facem posesorĭ pe sus-numitele forterețe turceştĭ, şi pentru ca să aibă quartirurĭ trupele, e de trebuinţă de bună înţelegere şi blăndeţe, căcĭ e de temut că locuitoriĭ, îndată ce vor simţi greutatea quartirurilor, să nu părăséscă casele lor, cum fac când trec Tatariĭ, trăgêndu-se în pădurĭ, liberĭ de orĭ ce insulte, soldaţiĭ remăind atuncĭ în case, însă fără nimic într'însele... In marşul meŭ am cătat să'ĭ îmblănzesc, n'am întărḑiat însă a descoperi că eĭ cunosc forţele ţereĭ lor.

Fără a goni pe Turcĭ nu e dar mult de sperat. Făcênd însă acésta, vom putea constrănge pe locuitorĭ să facă ceea ce actualmente fac pentru Turcĭ... Acestora le daŭ patru séŭ cincĭ sute

pungĭ anuale afară de ajutóre în cai și în merinde, pentru acestea staŭ Turciĭ neîncetat la cóstele lor solicitând aceste tributurĭ...«

Veterani termină relațiunea sa atrăgênd atențiunea asupra Focșanuluĭ, pe care'l consideră ca un loc important și demn de a fi fortificat.

Las acéstă idee la aprețierea strategistilor noștri, neavĕnd competință în asemenea cestiunĭ. Un lucru însă, pentru a face o mică diversiune eșind din documente, și a vĕ repausa puțin, să mi se permită a pune subt privirile militarilor nostri: Acest lucru este amórea ce toțĭ acestĭ căpitanĭ și ómenĭ de arme italianĭ aŭ avut pentru litere și pentru arte.

Grație acestuĭ amor, numele conteluĭ Veterani din Urbino este pronunțat astă séră cu simpatie în Capitala Româniеĭ.

Factele militare și strategice s'ar fi uitat de mult și numele ómenilor de arme italiani ar fi abandonate întunereculuĭ, déca eĭ nu'șĭ ar fi făcut o onóre și o glorie de a cultiva, a încuragia și a protege literile și artele.

Toțĭ aceĭ militarĭ, toțĭ aceĭ ducĭ și signorĭ, mulțĭ dintr'înșiĭ condotierĭ, care dominară în Urbino, Ferrara, Verona, Rimini, Revena etc., născuțĭ și crescuțĭ cu armele în mână, într'o epocă de lupte maĭ neîntrerupte, găsiaŭ timp să cultive și să patroneze artele și literile.

Fără a susține, împreună cu uniĭ autorí, că Italia datoresce renascerea și splendida sa desvoltare literară și artistică din secolul XV și XVI curților acestor potentațĭ, nu putem nega marea influență a acestor curțĭ strălucite asupra prodigióseĭ miscărĭ artistice ce se produse în Italia într'o epocă când maĭ tóte cele lalte state ale Europeĭ eraŭ, putem ḑice, în barbariă.

Era un adevĕrat condottiere ducele de Urbino Federigo II, care ridică în secolul XV magnificul palat ducal din Urbino, palat ce deveni re-

ședința uneia din cele maĭ strălucite și inteleginte curțĭ ce a esistat vre-o dată, care întreținea cu cheltuelĭ imense în tóte orașile Italieĭ patru-ḑecĭ de scriitorĭ ca să culégă manuscrise și să copieze poețiĭ și autoriĭ antichitățeĭ, care funda acea splendidă bibliotecă, *la suprema eccelenză del palazzo*, ḑice un autor contimporan, ce constituă astă-ḑĭ cel maĭ strălucit margaritar al biblioteceĭ Vaticanuluĭ.

Era un militar și un condottier fiul luĭ Federicgo II, Guidobaldo-Guidobaldi care, ajutat de virtuósa sa soție Elisabeta Gosaga, ridică atât de mult splendórea curțeĭ séle în cât ea deveni centrul de întrunire a tot ce era maĭ celebru şi maĭ lustru în Italia în arte, în litere, în civilitate în curtenie. *I piu eccelenti in ogni faculta*, ḑice Baldasar Costiglione, *che in Italia si trovassino ivi concorrevano*.

Cine voesce să 'șĭ facă o idee despre modul cum se petrecea la curtea din Urbino, cum petreceaŭ prin urmare și aceĭ teribilĭ militarĭ italianĭ din secolul de mijloc (căcĭ a proposito militarĭ facurăm acestă digresiune), să citéscă între altele cartea unuĭ contimpuran ce luase însușĭ parte la acésta petrecerĭ, contele Baltazar Castiglione, *Il. Cortegiano*[1]). Va vedee natura petrecirilor delicate, petreceri eminamente literariĭ și artistice ale curțiĭ militarilor și condotierilor italianĭ.

Un joc, între altele, era mult gustat la curtea din Urbino. Când toțĭ óspețiĭ palatuluĭ ducal eraŭ séra adunațĭ împrejurul ducheseĭ, duchesa, séŭ unul din asistențĭ, propunea un argument asupra căruia eraŭ invitațĭ toțĭ asitențĭ a vorbi și a raționa

Câte odată ḑioa surprindea pe nobila companie ascultând și luând parte la conversațiunile ce

[1]) Omul de curte. Acest cunênt ar putea fi tradus în secolul nostru, prin omul de salon, *l'homne du monde*.

provoca acest joc, atât de mare plăcere găsiaŭ în aceste conversațiunĭ în care domnia gustul, spiritul, delicateța, curtenia și care, câte odată, se ridicaŭ până la eloquența. *Di tali raggionamenti*, ḑice Castiglione, *maravaglioso piacer si pigliava per esser piena la casa di noblissimi igegni.*

Într'una din seri, conversându-se asupra qualităților ce trebue să aĭbă perfectul *Cortegian*, unul din óspețĭ, om eminamente de arme, dupe ce vorbi de necesitatea, pentru un perfect *Cortegian*, de a fi îndemânatic în mănuirea orĭ căruĭ fel de arme, insistă asupra necesităţiĭ tot atât de mare de a cultiva literile și artele, și termină prin a cita doă esemple ce plăcură mult companieĭ, esemplul luĭ Alexandru cel Mare, care invidia pe Achille, nu atât pentru marile luĭ fapte rĕsboinice cât pentru fericirea ce a avut de a găsi un Omer ca să celebreze aceste fapte; Alexandru prin urmare, ḑice Cortegianul cu subtilitate, pune literile maĭ presus de cât armele, carĭ eraŭ cu tóte astea profesiunea sa.

Al doilea esemplu fu al luĭ Achille însușĭ. Înțeleptul sĕŭ dascăl nutri pe Achille încă din légăn cu musica și esercită mânele elevuluĭ sĕŭ, ce avea să verse atâta sânge troian, în a face să vibreze córdele lireĭ.

Ce soldat, termină Cortegianul, ar putea să se rușineze de a imita esemplul luĭ Achille.

IX.

In urma acesteĭ escursiunĭ la curtea ducilor de Urbino să ne întórcem, Domniĭ meĭ, la archivele Veneţieĭ.

Seriile documentelor despre care îmĭ maĭ remâne a vĕ întreţine sunt cele maĭ importante dintre tóte.

Étă maĭ ănteiŭ seria raporturilor séŭ dispacilor ambasadorilor veneţiani la Constantinopoli,

una din cele maĭ prețióse sorginte ale istorieĭ țerilor nóstre.

Étă încă seria numeróselor documente relative la Stefan cel Mare, ce pune în cel maĭ strălucit reliev marea figură a eroului român.

Ca să înțelegețĭ valórea și importanța istorică a raporturilor diplomatice, ce ambasadoriĭ venețianĭ tărmiteaŭ în fie-care septămănă Serenissimeĭ Republice, să'mĭ dațĭ voe a vě dice câte-va cuvinte despre ómeniĭ politicĭ ce dirigeaŭ și deserveaŭ diplomația venețiană și a schița, în câte-va trăsurĭ, caracterile principale ale acesteĭ diplomațiĭ.

Acela care studie cu óre-care atențiune guvernul Venețieĭ nu întărdiază a se convinge că el este o capodoperă de sistem politic.

Eĭ bine, diplomația era unul din principalele levierurĭ ale acestuĭ guvern.

Déca Veneția a jucat un rol atât de însemnat în istorie și a avut un loc atăt de propondent în Consiliile Europeĭ, acésta o datoresce în cea maĭ mare parte diplomatieĭ séle.

Spirite obicinuite cu maniarea afacerilor publice din vîrsta cea maĭ tênĕră, observatorĭ plinĭ de perspicacitate, negoțiatorĭ abilĭ, aprețiatorĭ linistițĭ și recĭ aĭ tutulor situațiunilor și aĭ tutulor eventualităților, ómenĭ politicĭ, cu un cuvênt, de primul ordin, étă diplomațiĭ cărora Republica încredința afacerile privitóre la relațiunile séle cu curțile și guvernele străine. Putem dice că acéstă artă a diplomațieĭ este o creațiune venețiană. Veneția 'i-a imprimat încă din timpurile mediane sigiliul geniuluĭ seŭ. Aŭ esistat fără îndoială și în alte State negoțiatorĭ abilĭ, observatorĭ perspicacĭ și diplomatĭ finĭ; nicăirĭ însă nu întîlnim o diplomație servită cu atâta regularitate, și care îșĭ are cu maĭ multă precisiune mijlócele, artificiile și metoda sa. Caracterile séle sunt așa de bine stabilite în cât ele se transmit

din personagiŭ în personagiŭ, din generațiune în generațiune, cu un admirabil spirit de tradițiune care 'ĭ perpetuă metoda, perfecționăndu-o neîncetat.

Secretul acesteĭ superiorităţĭ trebue să 'l căutăm în educațiunea ce primiaŭ patricianiĭ Veneţieĭ.

Tótă educațiunea tindea a 'le îndrepta inteligența și facultățile spre politică și diplomatie, afacerile de altă natură, precum afacerile comerciale, fiind înterḑise nobiluluĭ venețian ca incompatibile cu maiestatea guvernamêntuluĭ.

Fórte des patrițianul venețian, abia eșit din adolescență, însoţia, ca benevol, pe ambasadorĭ la diferițĭ Suveranĭ aĭ Europeĭ. El învĕța obiceiurile curților, arta de a negoția, modul de a tracta, și se exercita în arta de a scrie consemnând în jurnale personale resultatul observațiunilor séle.

La 21 de anĭ ceĭ maĭ capabilĭ dintre dînșiĭ araŭ admișĭ ca auditorĭ în consiliile Eccelențisimuluĭ Colegiŭ: *savii agli ordini* și putea a asculta tóte discuțiunile miniștrilor și tóte deliberările lor asupra afacerilor celor maĭ grave ale Statuluĭ.

La 25 de anĭ intra de drept în *Consiliul Magiore*, putênd de aci fi ales membru al *Senatuluĭ*, al *Eccelentisimuluĭ Colegiŭ*, al *Consiliuluĭ celor X*, al *Consiliuluĭ* séŭ *Tribunalul celor III* etc. etc., exercităndu-se și perfecționându-se ast-fel pretutindenĭ în cunoscința și manierea tutulor afacerilor Statuluĭ.

Aceia dintre d-vóstră, carĭ nu cunosc mecanismul politic al Veneţieĭ, vor dori póte a sci în ce consistă diversele instituțiunĭ ce numirăm; și care sunt atribuțiunile lor, cu atât maĭ mult că în conferința nóstră numim la fie-care moment aceste instituțiunĭ.

Consiliul *Maggiore* era corpul politic în care resida suveranitatea și drepturile de maiestate.

El se compunea de tótă nobleța și coprindea tóte cele lalte corpurĭ ale Statuluĭ, care încetaŭ când el îșĭ ținea ședințele, precum încetaŭ toțĭ magistrațiĭ Romeĭ când se ținéŭ Comitiile.

Orĭ-ce nobil, cum am dis, la vêrsta de 25 anĭ intra de drept în acest Consiliŭ.

Dioa intrăriĭ era pentru dênsul o a doa di de nascere. Din acea di el devenia membru al Statuluĭ și lua în posesiune drepturile vieţeĭ civile și politice.

Citadiniĭ séŭ burghesiĭ precum și poporul eraŭ cu gelosie excluşĭ din Consiliul Maggiore, precum și de la orĭ ce participare la afacerile politice. Nicĭ o dată, sub nicĭ un cuvênt, în nicĭ o cicumstanță un plebeian nu póte face parte din corpurile politice ale Veneţieĭ.

Principatele atribuţiunĭ ale Consiliuluĭ Maggiore eraŭ votarea legilor fundamentale și elecţiunea magistraţilor și marilor demnitarĭ aĭ Statuluĭ, începĕnd cu Dogele.

Straniŭ și extra-ordinar era modul de alegere al Dogeluĭ.

Pentru a rupe ţesĕturile întrigeĭ și distruge ambiţiunile personale, iată ce imaginase Veneţia.

Dupĕ mórtea Dogeluĭ, Consiliul Maggiore, adunându-se în complect, se trăgea la sorţi din membriĭ luĭ treĭ-decĭ, care se reduceaŭ, printr'o nouă tragere la sorţĭ, la nouĕ membri. Aceștĭ nouĕ numiaŭ patru decĭ de electorĭ provisoriĭ, care la rândul lor eraŭ, prin sorţĭ, reduşĭ la douĭ-spre-dece. Aceștĭ doĭ-spre-dece, numiaŭ doĭ-spre-dece și cincĭ alţiĭ carĭ, iarăşĭ prin sorţĭ se reduceaŭ la nouĕ. Aceștĭ nouĕ numiaŭ din nou patru-decĭ și cincĭ pe care o ultimă tragere la sorţĭ îĭ reducea la un-spre-dece.

In fine aceștĭ un-spre-dece din urmă alegeaŭ patru-decĭ și unul care eraŭ electorĭ definitivĭ.

Acestia, dupĕ ce eraŭ confirmaţĭ de Consiliul

Maggiore prin maioritatea absolută a voturilor, alegeaŭ pe Dogele, care trebuia să întrunéscă cel puţin două-ḑecĭ şi cincĭ de voturĭ.

Consiliul Maggiore alege âncă pe membri Senatuluĭ, carĭ la început eraŭ în numĕr de 60, dar care în urmă s'a suit cu încetul pînă la 230.

Senatul era adevĕratul Guvern al Republiceĭ, şi împărtăşia cu Consiliul Maggiore drepturile de Maestate.

El conţinea adevĕrata aristocraţie, în sensul cel bun al cuvêntuluĭ, pe când putem ḑice că Consiliul Maggiare continea poporul nobleţeĭ·

El era sufletul Republiceĭ, pe când acesta din urmă era corpul eĭ.

El declara resbel şi încheia pace, numia pe ambasadorĭ şi pe residenţĭ, precum şi pe înalţiĭ funcţionarĭ militarĭ pe uscat şi pe mare, alegea membri Eccelentissimuluĭ Colegiu, esamina resoluţiunile ce acesta presintaŭ la deliberaţiunile luĭ, precum şi comunicaţiunile Consiliuluĭ celor X, asculta relaţiunile ce ambasadoriĭ Veneţieĭ trimiteaŭ de la diversele Curţĭ unde eraŭ acreditaţĭ, cu un cuvênt, Senatul era principiul tutulor acţiunilor Corpuluĭ Republiceĭ.

Eccelentissimul Collegiŭ, séŭ Consiliul de ministri, se alegea cum ḑiserăm de Senat.

El se compunea din Dogele, din şése consilierĭ fără de carĭ Dogele nu putea nicĭ să dea audienţă nicĭ să delibereze, şi din şése marĭ înţelepţĭ *i gran Savii*, care eraŭ adevĕraţĭ ministri de Stat, de o înţelepciune şi o prudenţă consumată. Acestia esaminaŭ tóte afacerile ce trebuiaŭ înaintate Senatuluĭ, unde a jungeaŭ studiate şi digerate. Unul pe septămână, *Savio di Settimana*, examina şi prepara tóte afacerile presintate Colegiuluĭ. El era adevĕratul şef al Republiceĭ. Pe lîngă acestia maĭ intraŭ în Eccelentissimul Colegiŭ aceĭ tinerĭ patricienĭ, despre care v'am vorbit maĭ sus,

savii agli ordini, înțelepții pentru că sciaŭ să asculte și să fie la ordinile celor maĭ bĕtrînĭ și maĭ experimentațĭ de cât dênșiĭ. Acésta constituă o adevĕrată șcólă de politică experimentală, o pepinieră de ómeniĭ de Stat.

I savii agli ordini nu aveaŭ voce deliberativă dar puteaŭ da avisul lor asupra tutulor cestiunilor ce se desbăteaŭ în Colegiŭ.

În acéstă șcólă juniĭ patricianĭ învĕțaŭ a cunósce tóte resorturile și tóte interesele Statuluĭ și se obicinuiaŭ cu arta de a guverna.

Colegiul era presidat de Doge, șeful nominal al Republiceĭ.

În realitate Dogele nu avea nicĭ o putere și era cetătianul cel maĭ pucin liber din Veneția, supus fiind neîncetat supra-vegherei și spionagiuluĭ Consiliuluĭ celor X și maĭ cu sémă a celor III *Inquisitorĭ* de Stat.

Rex est in purpura, senator în Curia, in Urbe captivus.

Consiliul celor X fu stabilit de rațiunea de Stat. In circumstanțele grave el îșĭ întindea puterile până a revoca și casa decretele Consiliuluĭ Maggiore și a negoția alianțe ofensive și defensive fără scirea Senatuluĭ. El tracta în cel maĭ mare secret *segretissimamente* afacerile de o importanță esceptionala, și exercita un fel de despositism asupra tutulor nobililor pe care 'ĭ menținea în respectul tradițiunilor.

El veghea asupra linișteĭ Republiceĭ, autoriĭ turburărilor, conspirațiunilor și trădărilor politice eraŭ isbițĭ de pedepsele cele maĭ teribile, Consiliul celor X dispunĕnd pentru aceste casurĭ de armele cele maĭ îngrozitóre.

Unele interogatoriĭ se făceaŭ în întuneric, și teribilele închisorĭ *I Piombi* și *I Pozzi* constituaŭ pedepsa cea maĭ ușóră a condamnaților politicĭ. Adesea inculpatul politic dispărea din sînul fa-

miliei séle şi găsindu-se vinovat, 'ĭ se citea şi 'ĭ se aplica formula următóre:

„Condamnatul să fie condus la canalul Orfano, unde, cu mâinele legate și cu pietre la gît, să fie aruncat de un ofițer al justiției — *Și să móră.*

Consiliul saŭ Tribunalul celor III Inquisitorĭ de Stat se alegea din sînul Consiliuluĭ celor X.

El era tribunalul suprem care, la momente date, putea să centraliseze în mâna sa tóte atribuțiunile Statuluĭ. El supra-veghia și spiona pe toțĭ care se ocupaŭ de afacerile publice, începênd cu Dogele, în ale căruia apartamente eĭ aveaŭ dreptul de a intra prin porțĭ misteriόse la ori-ce oră a dileĭ și a nopțeĭ, fără ca el séŭ familia luĭ să îndrăsnéscă măcar a arăta óre care surprindere. Fiind câteșĭ treĭ de acelaș avis, eĭ puteaŭ să înnece și să stranguleze pe însușĭ Dogele.

Eĭ tractaŭ direct cu ambasadorĭ în questiunile grave de stat care trebuiaŭ înconjurate de mister.

Am vědut că în afacerile pergamenelor relative la depositul de banĭ aĭ caseĭ Brâncovenescĭ la Zecca Venețieĭ, ambasadorul venețian la Constantinopole se adreséză către Inquisitoriĭ de Stat iar nu către Dogele.

Spioniĭ, ce Republica întreținea pe la curțile străine și la al căria spionagiŭ nu scăpaŭ nicĭ chiar ambasadoriĭ venețianĭ residențĭ la acele curțĭ, eraŭ sub ordinile lor directe.

Câte o dată, inspirându-se de rațiunea de Stat, eĭ daŭ poruncĭ îngrozitóre: de esemplu acea poruncă ce eĭ daŭ ambasadoruluĭ venețian la Constantinopoli de a otrăvi pe faimosul Conte de Bonneval care trecuse în Turcia, unde se făcuse Pașă turcesc, și ale căruia sentimente ostile în contra Republiceĭ eraŭ de mult cunoscute.

Tribunalul Inquisitorilor de stat a contribuit mult să dea guvernuluĭ Republiceĭ venețiane acel caracter de mister și de dramă ce a exerci-

tat o acţiune atât de însemnată asupra imaginaţiunilor.

Convicţiunea ce toţĭ aveaŭ că Tribunalul Inquisitorilor, prin numeroşiĭ seĭ spionĭ, ştia tot şi că dispunea, pentru a pedepsi de teribile arme, menţinea spiritele într'o temere perpetuă pe care guvernul Veneţieĭ o considera ca fórte salutară pentru linistea şi interesele Statuluĭ. Frica, însoţită de ideea misteruluĭ care o făcea şi maĭ îngrozitóre, fu în Veneţia un principiu de guvernamênt, şi în realitate Tribunalul Inquisitorilor fu înspăimêntător, maĭ mult prin frica ce inspira şi prin misterul într'adevĕr inepenetrabil de care scia să se înconjóre, de cât prin actele séle.

Dar să ne întórcem la diplomaţĭ şi la diplomaţia veneţiană.

Inţelegeţĭ, Domniĭ meĭ, că ómeniĭ politicĭ care se exercitaŭ în maniarea afacerilor Statuluĭ, trecĕnd ca membri activĭ maĭ prin tóte instituţiunile ce schiţarăm maĭ sus, lucru ce devenea lesne posibil din causa că toţĭ nu eraŭ aleşĭ de cât pe un an cu dreptul numaĭ de a fi reeligibilĭ înţelegeţĭ că bărbaţĭ crescuţĭ la o asemenea scólă, deveniaŭ diplomaţĭ de o experienţă şi o capacitate consomată. Sciind maĭ cu sémă că funcţionarea inteligintă a tutulor instituţiunilor Veneţieĭ era bazată pe cunoscinţa a tot ce se petrecea atât în interior cât şi în exterior; cunoscênd că politica la curţile pe lângă carĭ eraŭ acreditaţĭ avea maĭ adesea drept mobil sentimentele şi pasiunile Prinţilor şi ministrilor; îndatoraţĭ de a însciinţa pe guvernul lor de tot ce se petrecea în Statele unde se aflaŭ, eĭ dobăndeaŭ o adevĕrată pasiune de a cerceta tot, de a cunósce tot, de a raporta tot.

Eĭ trebuiaŭ să înformeze pe Senat, septămână cu septămână, de tóte proiectele, de tóte actele, de tóte miscările Suveranilor şi Popórelor, şi a-

cela era considerat ca cel maĭ bun ambasador care isbutea să cunóscă lucrurile cele maĭ ascunse.

Caracterul, cualitățile, defectele, interesele, afinitățile Prinților și ministrilor, amicițiile lor, relațiunile lor, însușĭ cele feminine, trebuia tot raportat Senatuluĭ, căcĭ Serenissima Republică trebuia să cunóscă starea lumeĭ și a acelora care o guverna, combinațiunile politiceĭ séle exterióre și rolul seŭ în lume fiind basate pe acésta cunoscință.

Étă scóla la care se forma diplomația venețiană. Cunoscința perfectă a situațiunilor; sentimentul just al forțelor ce pune în mișcare politica Statelor; prevederea tutulor eventualităților; pĕtrunderea viitoruluĭ; étă principalele caractere ale acesteĭ diplomațiĭ.

In urma celor espuse până aci putețĭ cu înlesnire înțelege, Domniĭ meĭ, importanța pentru istoria tutulor națiunilor a depeșelor *(i dispacci)* și a relațiunilor *(le relazioni)* ambasadorilor venețianĭ.

I dispacci eraŭ raporturile ce ambasadoriĭ trimeteaŭ maĭ în fie-care septămână Senatuluĭ în timpul residențeĭ lor la Curtea pe lângă care eraŭ acreditațĭ.

Le Relazioni eraŭ espunerile ce eĭ făceaŭ la întórcerea din misiunea lor și pe care le citeaŭ eĭ însușĭ în sânul Senatuluĭ.

In *dispaccii*, ambasadorul espunea factele astfel precum se presintaŭ în fie-care ḑi observațiuniĭ și perspicacitățeĭ séle: el era un narator sclav al circumstanțelor.

In *relatiuni*, ambasadorul devenia un adevĕrat istoric și făcea, pentru o adunare de guvernanțĭ, tabloul curțiĭ și Statuluĭ pe care 'l observase cu penerațiunea fină a diplomatuluĭ și pe care 'l studiase cu vederea prevĕḑĕtóre a omuluĭ de Stat.

In dispacii diplomatul venețian întrebuințéză procedările scóleĭ flamande și olandeze, și s'ar putea

întrece, în ceea ce privesce minuţiositatea şi precisiunea detaliurilor, cu un Gerard-Dow, Van Ostade séŭ Theniers.

In relaţiuni, el adoptă metóda şi procedările marilor scolĭ italiane şi grupéză faptele şi evenementele cu acea măestriă supremă cu care un Rafael, un Michel-Angiolo un Andrea del Sarto grupéză personagele în tablourile şi frescurile lor.

Cu chipul acesta, nu era guvern în lume care să fie maĭ bine instruit de cât guvernul Veneţieĭ despre tot ceea ce se petrece în tóte Statele Europeĭ şi însuşĭ ale Asieĭ.

Putem dice că Senatul Veneţieĭ vedea născĕnd şi crescĕnd subt ochiĭ seĭ pe toţĭ prinţiĭ streinĭ şi asista la spectacolul curţilor şi guvernelor celor maĭ depărtate.

Aceste dispaciĭ şi aceste relaţiunĭ remâneaŭ totdé-una înconjurate de cel maĭ mare secret, şi diplomaţiĭ veneţianĭ eraŭ sigurĭ că nimenĭ, afară de incinta Senatuluĭ, nu'ĭ va compromite comităud compromitătóre destainuirĭ.

Păstrarea secretuluĭ era într'adevĕr o dogmă de Stat în Veneţia şi constitua un fact fundamental în politica şi diplomaţia Serenissimeĭ Republice.

Tăcerea era un zeŭ la care se închinaŭ Veneţianiĭ cu cel maĭ mare respect.

Eşiţĭ din Senat, aceĭ ómenĭ pare că perdeaŭ memoria celor dise şi celor petrecute.

Etă doe casurĭ carĭ demonstră acésta minunată facultate a ómenilor politicĭ veneţianĭ de a păstra secretele de Stat.

In anul 1495 Senatul, compus de maĭ bine de 230 membri, tractéză o ligă cu Papa, cu Imperatorul, cu regele Castilieĭ, cu regele Neapoluluĭ, cu ducele de Milan in contra regeluĭ Francieĭ Carol VIII. Eĭ bine ambasadorul frances în Veneţia, Philippes de Comines nu scia nimic de-

spre acésta și tocmaĭ după maĭ multe lunĭ el primi cea d'întêiŭ sciință despre acéstă ligă din gura Dogeluĭ Barbarigo.

Un alt esemplu.

Senatul hotărasce mórtea generaluluĭ Carmagnola care se afla afară din Statele Republiceĭ.

Carmagnola are numeroșĭ amicĭ printre senatorĭ. Nicĭ unul însă nu 'ĭ trimete un cuvênt măcar de bănuială, și opt lunĭ în urma decisiuneĭ Senatuluĭ de a se condamna la mórte, el vine liniştit în Veneția și, îndată ce sosesce aci, este aruncat în înspăĭmêntătórele închisorĭ numite *i Pozzi* și de acolo, după ce i se aplicară cele maĭ îngrozitóre torture, fu executat.

X.

In urma celor ḑise asupra diplomațieĭ Serenissimeĭ Republice și scóleĭ la care se formaŭ ambasadoriĭ sĕĭ, putem aborda, cu maĭ multă siguranță și pricepere, seria dispacilor séŭ rapoturilor ambasadorilor venețianĭ la Constantinopoli care privesce istoria țerilor române.

Déca acéstă serie ar fi complectă, am putea găsi într'însa istoria întrégă a țerilor nóstre, scrisă în fie-care ḑi de marturiĭ ocularĭ, observatori pĕtrunḑătorĭ, politicĭ înțelepțĭ și bunĭ scriitorĭ.

Din nenorocire un incendiŭ al palatuluĭ ducal în anul 1552 a distrus aceste raporturĭ, și seria lor nu începe de cât din acest an.

Maĭ fie-care raport conține amărunte fórte interesante asupra țĕrilor române și investigatorul patient póte, maĭ lună cu lună, reface istoria Românilor de la jumĕtatea seculuļuĭ XVI până la căderea Republiceĭ la sfêrşitul secoluluĭ XVIII.

Aprópe pe un interval de un secol (de la 1552 6 Octombre până la 1630 Decembre 1,) eŭ am

despuiat seria acestor raporturĭ și am estras din-tr'însele tot cea ce se raportă la istoria nóstră.

Am aci, Domniĭ meĭ, cum puteţĭ vedea, materia cel puţin a două marĭ volume.

Inţelegeţĭ că 'mĭ este cu neputinţă a analisa, astă séră, acéstă voluminósă colecţiune.

După câte v'am spus asupra diplomaţilor veneţianĭ nu veţĭ fi surprinșĭ de descoperirile și informările ce vom găsi în raporturile lor. Ele sunt palpitante de interes, și pot dice de actualitate, căcĭ o mărturie oculară ne face să asistăm la peripeţiile evenimentelor ce descrie.

Vĕ voiŭ da câte-va esemple.

—Ambasadorul Antonio Barbarigo (Pera 12 Iuliu 1558) anunţă Dogeluĭ aducerea la Constantinopoli a vorniculuĭ Socol, carele răpise fiscul muntenesc și se încercase a usurpa chiar tronul.

Fiind dênsul patronat de regele Franciеĭ și de regina ungro-transilvană, Sultanul rĕspêndi vorba că 'l graţiază de mórte, dar îl va trimite în exil la Rodos cu un alt boier român, complice al sĕŭ, pentru ca ast-fel să nu maĭ pótă turbura Muntenia, unde să domnéscă în liniște Mircea Vodă, acesta plătind un tribut anual de 50,000 ducaţĭ. Se aude totușĭ că erĭ nópte Socol și alţiĭ câţĭ-va aŭ fost aruncaţĭ în mare.

—Ambasadorul Nicolò Barbarigo. (Pera 7 Martiŭ 1578) anunţă Dogeluĭ rumórea cum că Sultanul, avĕnd încurcăturĭ cu Persia, și avênd a se linisti din partea Moldoveĭ, ar fi trimes în secret un capigiu ca să sugrume pe Domnul moldovenesc Petru Șchiopul, pe care Moldoveniĭ îl urăsc subt cuvênt că este muntén, luănd acéstă mĕsură fără scirea viziruluĭ, acesta fiind corupt de către Pet u-Vodă cu miĭ de galbenĭ prin Șeitan Cantacuzino.

Intrigile ce boeriĭ noștri fac la Constantinopoli respăndind și promiţănd sume considerabile pen-

tru a ajunge la domnie sunt descrise cu o desolantă exactitate și monotonie de către ambasadorii veneţiani.

Pera, 24 August 1591.

„S'a respăndit sgomotul, despre numirea la domnia din Moldova, prin influența ambasadorului engles, a unuĭ bĕtrân din neamul domnilor celor vechĭ de acolo, carele trăiesce in Anglia, apoĭ trecu prin Veneția și se ţine ascuns, promitănd 400,000 talerĭ Sultanuluĭ și 100,000 viziruluĭ, ast-fel că actualul Domn moldovenesc Petru Șchiopul va fi destituit“ iar Moldova, deja sleită, se va ruina cu desăvârșire prin estrema lăcomia a Turcilor la care tóte se fac prin banĭ.

Pera, 7 Septembrie 1591.

Petru Șchiopul fuge în Germania, ne maĭ putênd suferi jafurile și tirania Turcilor cu totala ruină a țereĭ séle, iar tronul vacant se va da aceluia care va plăti maĭ mult.

Pera, 7 Septembrie 1591.

Petru Șchiopul a fugit cu multe averĭ din Moldova în Germania . . . iar domnia, prin protecțiunea ambasadoruluĭ engles, s'a dat luĭ Aron, care a oferit Sultanuluĭ 400,000 scuḑi, și viziruluĭ 100,000, cine maĭ scie cât celor-lalțĭ, afară de tributul regulat de 15,000 talerĭ pe an și afară de o sumă întreit atât de mare ca dări estraordinare.

Pera, 16 Noembrie 1591.

Fiind că Aron-Vodă remase dator în Constantinopoli un milion în aur, banĭ promişĭ Porţeĭ séŭ luaţĭ de la particularĭ cu dobânḑĭ exorbitante, un ciauş 'l-a însoţit într'adins, avĕnd a remânea în Moldova până ce poporul de acolo va plăti cel puţin ceia ce s'a promis şi paşalelor. „Judecaţĭ până la ce grad de ruină şi disperaţiune va fi adusă acea nenorocită ţéră, din spinarea căria vor trebui să se stórcă acestea şi atâtea altele... *Pensino a che termine di ruina e disperazione saranno ridotte quelle misere genti dalle vite de quali finalmente si averà da cavar questo e molto altro danaro per questa causa.*

Este curios de a vedea acţiunea ambasadoruluĭ engles pentru a ajuta pe Aron de a lua domnia Moldavieĭ. El merge până a pune iscălitura sa, pentru a'ĭ procura banĭ, şi contractă ast-fel o datorie însemnată către un óre-care Elman. Acesta reclamă în contra ambasadoruluĭ resultând de aci un proces între amândoĭ. Ambasadorul veneţian reproduce în raportul seŭ recursul luĭ Elman în contra representantuluĭ Anglieĭ precum şi recursul acestuia în contra luĭ Elman, şi ne pune în confidenţa disputeĭ ambasadoruluĭ engles cu marele vizir, acesta arătându-se fórte supărat că un ministru străin se amestică în afacerile Moldoveĭ.

Resultă din raporturile ambasadorilor veneţianĭ că Englitera s'a amestecat în maĭ multe rândurĭ în afacerile ţerilor nóstre.

Aşa în anul 1556 Ianuarie 12 ambasadorul veneţian anunţă Dogeluĭ că ambasadorul Englitereĭ face tentativa de a uni pe Polonĭ, Moldovenĭ şi Tătarĭ în favórea Turcilor şi în contra luĭ Mihaiŭ Vitézul şi Transilvănenilor. Un an maĭ în urmă, 1597 Decembre 17 ambasadorul veneţian ne

arată pe Mihaiŭ scriind ambasadoruluĭ engles şi rugându'l de a fi negoţiatorul seŭ pe lângă Pórta. Vizirul nu crede la promisiunile ce Mihaiŭ face, prin ambasadorul engles, şi la insistenţele acestuia de a încheia pacea respunde că ministri Principilor n'ar trebui să se amestece în trebur̆ care nu'ĭ privesc, *che li ministri dei principi non devono intrometter in questi fatti ma attendere solamente alli loro negozii.*

O intervenţie a Engliteriĭ maĭ obstinată este cea relativă la un pretendent la tronul Moldoveĭ, Stefan Bogdan, pe care ambasadorul veneţian ni'l arată venind din Londra la Constantinopol subt protecţiunea Regeluĭ Englitereĭ (1608 12 Iuliŭ).

Ambasadorul engles îĭ dă ospitalitate în palatul sĕŭ şi pune în joc tótă influinţa sa ca să 'l facă să ajungă la domnia Moldoveĭ.

Sultanul şi Vizirul sunt în contra luĭ. In urma reclamărilor şi trimeteriĭ continue de banĭ la Constantinopoli a principeluĭ ce se afla pe tronul Moldavieĭ, Vizirul se încércă a scóte din casa ambasadoruluĭ engles pe Stefan Bogdan prin viclenie, ḑicĕndu'ĭ că Pórta îĭ este favorabilă şi că putea să intre în *vechiul palat* din Constantinopoli a principilor moldovenĭ, ca ales fiind de dênsul la domnie *pote entrare nella casa antica qui dei Principi di Moldavia come eletto da lui e che si sarebero poi fatte tutte le altre chiarezze necessarie alla sua investitura.*

Ambasadorul engles înţelege viclenia şi nu permite luĭ Stefan Bogdan de a eşi din palatul sĕŭ. (Pera 29 Maiŭ 1610).

Se vorbesce în acelaş raport (29 Maiŭ 1610), de tentativa Metropolituluĭ de Iaşĭ de a otrăvi pe Vodă cu anafora ce acesta lua în ḑioa de paşte şi se bănuesce Stefan Bogdan ca complice cu Mitropolitul.

Faptele ambasadoruluĭ engles în acéstă afa-

cere supărară atât de mult pe vizir, în cât într'o di acesta merse până a 'ĭ dice că Sultanul îl va trimite legat în Englitera la regele sĕŭ, ca să 'ĭ tae capul: *giunse in fine il Bassa a dire all'Ambasciatore che il gran Signore il maderebbe in Inghilterra legato al suo Re perche gli tagliasse la testa.* (Pera 29 Maiŭ 1610).

Ștefan n'are parte de domnie și vedem însușĭ pe regele Poloniei scriind regeluĭ Englitereĭ pentru a 'l ruga ca să înceteze de a'l maĭ susține prin ambasadorul séŭ la Constantinopoli.

Déca, D-lor, citaiŭ aceste casurĭ, este nu atât ca să vĕ arăt că Englitera a cătat, ca și Franța, Polonia și Veneția, să exercite o înfluență în țerile nóstre prin ambasadoriĭ lor la Constantinopoli, cât ca să vedețĭ cu câtă minuțiositate ambasadoriĭ venețianĭ cătaŭ a se înforma despre tot ceea ce se petrecea la Constantinopoli în privința Moldo-Valachieĭ, și prin urmare să înțelegețĭ valórea istorică a colecțiuniĭ ce posed aci.

Când se aflaŭ pe tronul țĕrilor nóstre domniĭ ce se semnalaŭ prin fapte însemnate, ambasadoriĭ venețianĭ deveniaŭ isotriografiĭ lor și naraŭ Senatuluĭ Venețieĭ tóte actele Domnieĭ lor.

Așa domnia luĭ Mihaiŭ-Vitézu ocupă un loc fórte însemnat în raporturile lor, și tóte actele, luptele și victoriile luĭ sunt descrise de dênșiĭ, adesea cu un lux și cu o precisiune de detaliurĭ surprindetóre.

Voițĭ să citițĭ una din cele maĭ esacte, maĭ detaliate și maĭ emoționante descrierĭ a bătălieĭ de la Călugărenĭ? Luațĭ raportul ambasadoruluĭ venețian Marco Venier din 15 Sept. 1595.

Descrierea e prea mult lungă ca s'o reproduc aci, dar iată impresiunea ce scirea acesteĭ bătăliĭ face în Constantinopoli.

„Sultanul dedese ordin a se pregăti pentru séra de la doue ale acesteĭ lunĭ în grădina luĭ Mahomet Pașa din Scutari un mare spectacol

cu focurĭ de artificiĭ, cu tragerĭ de tunurĭ şi alte distracţinnĭ potrivite cu gustul seŭ, când de o dată tóte se turburară *ogni cosa fu posta sotto sopra* din causa scirilor venite din Valachia, scirĭ care pentru importanţa lor nu se putură ascunde Majestăţeĭ Séle...

Oraşul întreg se umplu de jale şi de gróză; pe uliţă se vedea grupurĭ de ómenĭ întrebându-se uniĭ pe alţiĭ despre scirile sosite, scirĭ ce se naréză în deosebite chipurĭ, după diversitatea pasiunilor fie-căruia, dar faptul adevěrat este ast-fel precum 'mĭ 'l-a narat medicul Morato...« urméză apoĭ descripţiunea tutulor peripeţiilor bătălieĭ.

Scria Mihaiŭ-Vitézul vre o epistolă în Constantinopoli, fie cât de confidenţială?

Ambasadorul veneţian află despre dênsa, nu întârḑia a'şĭ o procura şi o trimetea la Veneţia.

Ast-fel am aci doue epistole ale luĭ Mihaiŭ către Patriarchul din Constantinopoli, prin care îl rógă de a interveni pe lângă Sultan şi s'arate că el nu hranesce vrăjmaşie în contra Turcieĭ şi că nu va întârḑia de a trimete *haraciul*.

Mihaiŭ voesce să adórmă vigilenţa Turcilor. Maĭ iată âncă o altă scrisóre a luĭ Mihaiŭ către un agent al seŭ Kĕr Anghelache, prin care ĭĭ face diverse recomandaţiunĭ...

Dar, Domnilor, mĕ opresc aci şi termin cele ce aveam a vĕ ḑice asupra colecţiuniĭ dispacilor ambasadorilor veneţianĭ, aducându-vĕ la cunosciinţă un fapt fórte curios ce'l vĕd consemnat în maĭ multe raporturĭ ale ambasadoruluĭ Giovani Capello din anul 1629 şi 1630.

Ancă din anul 1625 vedem pe Serenissima Republică îndreptându-'şĭ privirile asupra Valachieĭ şi Moldoveĭ pentru a înrola, din aceste ţĕrĭ, miliţiĭ de care are trebuinţă în resboiul seŭ cu Spania.

Ambasadorul veneţian Giustiniani face demersurĭ în acest sens pe lângă Radu-Vodă al Mol-

daviei și pe lângă fiul seŭ Alexandru-Vodă, ce sta pe tronul Valachieĭ, precum și pe lângă Pașa de la Silistra și însușĭ pe lângă Patriarchul dela Constantinopoli, aceste avênd mare înrîurire asupra prinților Moldo-valachi.

La 1629 Aprilie 28, Ambasadorul venețian Giovani Capello, scrie Dogeluĭ, că din tóte părțile i se afirmă că Moldovalachi sunt ómenĭ fórte valoroșĭ, vitezĭ și apțĭ pentru orĭ ce luptă, precum 'i-a cunoscut, adăoga el, și generalul Conte de la Torre ce a visitat acele provințiĭ...„*affirmandomi quelli huomini esser molto valorosi, bravi et atti ad ogni fatione, come per tali li conobbe il conte della Torre, quando nel condursi quà passò per quelle Provinzie.*"

La 21 Iulie 1629 Giovanni Capello anunță Dogeluĭ, că el trimete în Moldova pe un fost Căpitan al prințuluĭ Grațiani, Pietro Raguseo (care și el afirma că *gli uomini sono valorosi et arditi quanto piu si possa dire,)* pentru ca să înroleze milițiĭ pe contul Republiceĭ venețiane.

Dar iată o epistola (1630 Sept. 28) fórte interesantă a unuĭ neguțător italian Lucadello, însărcinat de ambasadorul venețian de a lua informațiunĭ asupra qualitățeĭ și quantitățeĭ ómenilor ce se pot scóte din Valachia, și modul de a'ĭ face să ajungă, în statele Serenissimeĭ Republice, precum și asupra unuĭ numĕr considerabil de caĭ ce Republica voesce a cumpera.

„Am luat, dice el, depline informațiĭ de la D. Vornic Aslan, personagiŭ care a ocupat cele maĭ înnalte funcțiunĭ pe lîngă principiĭ acesteĭ provințiĭ, și care este acum Ban *hora continua nella Bania, carico principalissimo.* El m'a asigurat că se va putea aduna și scóte din acéstă provinția în timp de două lunĭ aprópe cincĭ miĭ de ómenĭ.

Informațiunĭ analoge am luat și la aga Mateiŭ (care deveni maĭ tărdiŭ Mateiŭ Basarab) precum

și de la alțĭ boerĭ și căpitanĭ cu care am vorbit. Totul în secret ìn cât nu scia unul de altul: *il tutto con secretzza che non sapea uno di l'altro.*

Lucadello arată în urmă în ce condițiunĭ Serenissima Republică póte înrola ostași romani și indică plata ce se va da fie-căruĭ soldat atât pedestru cât și călare, armele cu care el se servă, etc. ect.

La fie-care sută de soldațĭ, continuă Lucadello, va fi câte un căpitan a căruia plată se va urca la 15 talerĭ realĭ pe lună și asupra tutulor va fi un colonel numit de Voivodă cu plata de 70 realĭ pe lună. Va fi un militar valoros, pentru că soldațiĭ din valachia sunt fórte valoroșĭ în luptă, exercităndu-se continuŭ la arme. *Sara soggieto valoroso poiche li soldati di Valachia sono valorosissimi nel combatter, esercitati di continuo nelle arme.*

Vor servi în câmpie ca și în forțărețe și cetățĭ dar sunt maĭ abilĭ în câmpie.

Epistola luĭ Lucadello se termînă prin indicațiunĭ prescrise asupra moduluĭ și condițiunilor cu care Republica îșĭ póte procura caĭ din Valachia.

Sînteți, fără îndoială, curioșĭ de a afla daca acéstă înrolare s'a săvêrșit și daca soldațĭ români aŭ mers, sub stindardul leruluĭ aripat al Vetețieĭ, să 'șĭ arate bravura lor pe câmpurile de bătae de prin Spania séŭ alte țerĭ cu care Republica era în rĕsboiŭ.

Acésta este din nenorocire o curiositate pe care nu o vĕ pot satisface. Cercetările mele se opresc tocmaĭ în acest an 1630.

Când voiŭ fi în posițiune de a continua vĕ voiŭ satisface fără îndoială justa d-vóstră așteptare.

Este demn de a observa, Domni meĭ, cum calitățile militare ale Românilor nu s'aŭ desmințit nicĭ într'un secol.

Fama lor s'a rĕspêndit tot d'auna în lume, și

merită a atrage atențiunea nóstră, marele cas ce se face despre soldații românĭ, acest mare aprețiator al qualităților militare și politice ale națiunilor ce se numesce Senatul Republiceĭ Venețiane.

Două secole de inacțiune n'aŭ făcut pe descendențiĭ legionarilor romanĭ să pierdă nicĭ una din cualitățile militare ce aŭ caracterisat pe conchistatoriĭ lumeĭ, și suntem mîndri de a lua astă-dĭ act de capitalul moral ce eroiĭ de la Grivița aŭ adus Statuluĭ român.

XI.

Documentele despre care 'mĭ maĭ rĕmâne a vĕ vorbi sunt cele maĭ importante dintre tóte.

Ele să raportă la una din epocele cele maĭ emoționante ale istorieĭ nóstre naționale și la unul din ceĭ maĭ marĭ, la cel maĭ mare póte, principe ce a avut vre odată țĕrile române.

Ele constitua o adevĕrată revelațiune, căcĭ nicĭ un istoric, nicĭ un cronicar, nicĭ nu pomenesce, fie chiar în trécăt, de cele maĭ multe din gloriósele fapte ce ele narézä precum s. e. de relațiunile diplomatice ale luĭ Stefan cel mare cu Șahul Persieĭ și Republica Venețieĭ.

Mahomet al II luase Constantinopoli.

Imperiul de Orient cădduse subt lovirea Musulmanilor ale cărora torente să revĕrsaŭ amenințătóre asupra creștinătățeĭ.

Europa era sguduită până în fundamentele séle. Un moment, dice un istoric frances, ea fu amenințată de a vedea semi-luna înlocuind crucea pe bisericĭ și catredele séle. De odată însă ea se liniști dar, în liniștea sa, nu maĭ cercetă să afle care era brațul ce pune stavilă invasiuneĭ Otomanilor.

Aceste era braţul Românilor, acesta era, în epoca care ne ocupă, braţul şi politica luĭ Stefan cel mare.

Toţĭ istoricĭ nostri vorbesc despre victoriile luĭ Stefan cel mare asupra Turcilor, toţĭ recunosc marile séle talente militare. Dar daca eroul este cântat de toţĭ, politicul şi omul de stat este maĭ puţin cunoscut.

Documentele mele arat în Stefan cel mare un om de stat plin de prevedere, care îşĭ dă bine socotéla de condiţiunile politice nu numaĭ ale ţĕreĭ séle dar âncă ale Europeĭ, şi care caută a lega interesele Statuluĭ sĕŭ cu înteresele marilor State europene.

Pe de altă parte este de observat că istoricĭ occidentalĭ, în cele maĭ voluminóse tractate de istorie d'abia pomenesc în trécăt de principele moldav şi nu par a da un mare creḑământ şéŭ o mare importanţă roluluĭ ce el o ajucat în definderea Europeĭ în contra invasiuniĭ Otomanilor şi prin urmare civilisaţiuniĭ creştine în contra barbarieĭ musulmane.

Acésta nu va maĭ maĭ fi permis în urma documentelor ce am desceperit în arhivele Veneţieĭ.

Senatul Veneţian, adică corpul politic cel maĭ grav şi cel maĭ competent apreţiator ce a esistat vre o dată, se va însarcina singur să ne arate marea importanţă a luĭ Stefan în lupta sa în contra Musulmenilor şi marile serviciĭ ce el a adus Europeĭ şi civilisaţiuniĭ crestine.

Vom vedea acésta din deliberaţiunile séle, din decisiunile ce ia, din instrucţiunile ce dă ambasadorilor sĕĭ.

Graţie docamentelor ce posed aci, ne va fi permis, transportêndu-ne în cea maĭ ilustră incintă politica ce a esistat póte vre-o dată, de a vedea pe ambasadoriĭ noştri români treĭ anĭ d'a rîndul tractând cu Senatul veneţian, şi treĭ anĭ d'a rîndul vom putea auḑi, nu fără emoţiune

venerata încintă a acestuĭ mare corp politic resunând de numele ţĕrilor nóstre, de numele principeluĭ nostru, de numele şi cuvintele ambasadorilor noştri.

Dar fama luĭ Stefan cel mare nu s'a rĕspêndit numaĭ în Europa. Ea e trecut şi în Asia.

Mi a fost dat a descoperi un document, de o fórte mare valóre, care ne arată pe Şahul Persieĭ Uzun-Hassan alergând la ajutorul lu Stefan cel mare.

Acest document, *unicul* act internaţional între România şi Asia, aruncă cea maĭ viă lumină asupra maiestóseĭ figurĭ a luĭ Stefan cel mare. Succesorul luĭ Dariu se adreséză principeluĭ român, printr'o epistolă, şi 'l rógă, ca pe unul ce are mare trecere pe lîngă principiĭ Europeĭ, să îndemne pe acestĭ principĭ ca, printr'o înţelegere comună, să lovéscă în acelaş timp pe Turcĭ cu care el este în resboiŭ.

Acéstă epistolă se află în Biblioteca marciană din Veneţia : Lat. Cl. X Cod. CLXXIVC. 8.

Ea fusese dusă în Moldova de către ambasadorul persian Isak-beg. In trecerea acestuia prin Crimea ea a fost tradusă, dupĕ cererea luĭ, în oraşul Caffa, de către genovesul Constantin de Sarra cu ajutorul arménuluĭ Ana-Colli.

Se vede că relaţiunile între Stefan şi Şahul Persieĭ aŭ fost frequente.

Acésta resultă dintr'o epistolă a luĭ Stefan cel Mare către Papa Sixtu IV, datată din Vasluĭ 1474 Noembre 29.

Prin acéstă epistolă Stefan anunţă luĭ Papa ca Şahul Persieĭ trimesese maĭ de 'nainte ambasadorĭ în Moldova, prin care îĭ cerea, ca împreună şi cu alţĭ principĭ aĭ creştinătăţeĭ, să se prepare în contra luĭ Othman şi oribila luĭ putere, *contra Othman et ejus horribilem potenciam*. Acum întorcêndu-se din Persia, prin România, ambasado-

rul venețian Paul Omnebono, s'a tractat din noŭ aceiașĭ chestiune.

Fiind că Paul Omnebono s'a însărcinat a comunica Scaunuluĭ Apostolic zelul luĭ Stefan cel mare contra păgânilor, principele român rógă pe Papa a acorda luĭ Omnebono tótă încrederea în cele ce 'ĭ va spune din partea Moldoveĭ și a activa realisarea uneĭ alianțe anti-otomane între tóte statele creștine.

Paul Omnebono, ajuns în Veneția, îșĭ face relațiunea sa, și étă deliberațiunea Senatuluĭ asupra comunicărilor sele.

Veneția, 6 Martiu 1475.

Paul Omnebono, fiind însărcinat de Șahul Persieĭ de a transmite la întórcerea sa în Europa o scrisóre domnuluĭ moldovenesc Stefan, a trecut prin Romănia, unde Vodă, care tocmaĭ atuncĭ bătuse pe Turcĭ, 'ĭ-a încredințat misiunea, ca întorcându-se în Italia, să ducă vestea ilustreĭ victoriĭ la Veneția și maĭ departe la Roma, spre a încredința pe Papa din partea Moldoveĭ că e hotărît la luptă contra păgânilor. Tot de o dată Stefan a rugat de a trămite din Veneția un medic, fiind că suferea de un ulcior la picior.

Senatul audind relațiunea decide:

1. In vederea mareĭ importanțe a domnuluĭ moldovenesc, a căruia amiciție póte fi de cel maĭ mare folos Vențieĭ din tóte puncturile de vedere: *potest illius amicitia plurimum prodesse rebus nostris ex omni parte et respectu,* a lăsa pe Omnebon, să mérgă, în numele luĭ Stefan, la Roma unde nu numaĭ să 'l întroducă pe lîngă Papa reședintele venețian Paul Morosini, dar încă să stăruiască de a se trimete pe dată în Moldova un ambasador papal, fiind fórte oportun pentru causa creștină a câștiga un bărbat ca domnul

moldovenesc. *Non potest nisi maximopere prodesse rebus christianis benigne agere cum Vayvoda.*

2⁰ Către Stefan să se expedieze imediat o epistolă din partea Republiceĭ, felicitându'l pentru victoria cea obţinută, îndemnându'l la persistenţă în lupta contra Turcilor, şi dorind să'l imiteze maĭ curând toţĭ ceĭ-lalţĭ principĭ crestinĭ.

3⁰ Se va căuta un bun medic chirurg şi se va trimete în Moldova împreună cu Omnebono, pe dată după întórcerea acestuia de la Roma.— La luarea acestor decisiunĭ aŭ fost 141 Senatorĭ *pentru* 2 *contra* şi 2 abţinuţĭ.

Vedeţĭ cu câtă rapiditate şi penetraţiune Senatul veneţian a înţeles marea importanţă a domnuluĭ moldovenesc în lupta sa în contra Musulmanilor. El vede îndată că amiciţia luĭ va fi fórte utilă Veneţieĭ, *potest illius amicitia plurimum prodesse rebus nostris* şi însărcinéză pe ambasadorul seŭ, la curtea pontificale, să convingă pe Papa că este de o politică prevĕḑĕtóre şi fórte util pentru causa crestină de a căştiga un bărbat ca domnul moldovenesc: *Non potest nisi maximopere prodesse rebus christianis benigne agere cum Voyvoda....*

N'am dat, pe cât timp m'am aflat în Italia, peste nicĭ un document, nicĭ în Veneţia nicĭ la Roma, prin care să se constate resultatul precis al misiuniĭ luĭ Omnebono pe lângă Scaunul Apostolic.

Iată însă un document care ne arată că Stefan cel Mare a trimes el însuşĭ direct, un an maĭ în urmă, ambasadorĭ aĭ seĭ la Roma, ca să céră ajutóre luĭ Sixt IV. Un proces verbal al şedinţeĭ Senatuluĭ veneţian din 6 Maiŭ 1476 constată că ambasadoriĭ domnuluĭ moldovenesc s'aŭ întors din Roma fórte nemulţumiţĭ. Eĭ ḑic că nu aŭ obţinut de la marele Pontefice de cât vorbe: *dixerunt ab summo Pontefici nihil impetrasse praeter verba*, iar banĭ contra Turcilor, anume 100,000

ducaţĭ, Sixt IV 'ĭ a destinat regeluĭ maghiar Mateiŭ Corvin, ca şi când Moldova ar fi supusă acestuia, pe când în realitate este o ţéră cu totul indipendentă, care se va bate contra păgânilor déca va fi ajutată, iar de nu va fi ajutată, atunci se va gândi la propriele séle interese. Senatul veneţian se silesce cu orĭ ce preţ a potoli acéstă iritaţiune, pe de o parte promiţĕnd a interveni cu insistenţă pe lângă Papa, după cum insistase şi până acum, pentru ca o sumă din aceĭ banĭ să se dea d'a dreptul Moldoveĭ; iar pe de altă parte un secretar al Republiceĭ se va trimete ca ambasador la principele român.

Din ce în ce maĭ mult convins de rolul important al Moldoveĭ şi al Domnuluĭ seŭ în marea luptă a Crestinătăţeĭ în contra Islamuluĭ, Senátul se decide a trimete la Stefan un ambasador pe care 'l acreditéză cu scrisorĭ de creanţă, tractându'l de Suveran complect indipendent; cu tóte că Regele Ungarieĭ Matias Corvin, pretinde că Moldova este vasala sa, după cum resultă dintr'o epistolă a sa din 3 Noembrie 1475 ce am aci.

Instrucţiunile ce Senatul (17 Maiŭ 1476) dă ambasadoruluĭ seŭ Emanuele Gerardo pe lângă curtea luĭ Stefan, sunt fórte însemnate.

1° Să ofere luĭ Stefan alianţa Republiceĭ, care'l consideră ca pe cel maĭ bun amic al seŭ şi 'l admiră pentru măreţele fapte ce'ĭ făcură un nume strălucit între crestinĭ, căstigându'ĭ o deosebită simpatie, maĭ cu sémă ultima'ĭ glorióső victorie asupra Turcilor.

2° Chiar cu mult înainte de a sosi în Veneţia ambasadoriĭ moldovenescĭ în trecerea lor din Roma, Republica stăruise deja pe lângă Papa de a se da luĭ Stefan un agiutor pecuniar în luptă'ĭ contra păgânilor, după cum a stăruit şi acum şi nu va înceta de a stărui.

3° Petrecênd în Moldova, de unde să nu se

misce fără un ordin espres al Republicei, Gerardo să cerceteze *cauto, dextro et idoneo modo* numĕrul poporaţiunei române în genere şi al armateĭ în speciă, forţa defensivă şi ofensivă a ţĕreĭ, miḑlócele de atac, trecĕtorile pe Dunăre, caracterul luĭ Stefan, inamiciile şi amiciile sale, ect. etc.... să cerceteze cu deosebire în ce fel de relaţiunĭ se va fi aflând cu regele maghiar Mateiŭ Corvin, care tóte de maĭ sus să le raporteze apoĭ cu d'amĕnuntul.

D-vóstră, Domniĭ meĭ, care aţĭ făcut deplină cunoscinţă cu diplomaţia veneţiană, cu miḑlócele, caracterele şi metoda sa, înţelegeţĭ aceste instrucţiunĭ şi trebue să vĕ întristaţĭ împreună cu mine. că n'am putut âncă da peste raporturile luĭ Em. Gerardo. Póte scie cine dacă ele nu sunt distruse pentru tot-d'auna!

Dar să continuăm.

4⁰ La cas de a pricepe cum-va vre o înţelegere între Stefan şi Turcĭ, Gerardo să întrebuinţeze, pe lîngă domnul moldovenesc, tóte miḑlócele de convincţiune pentru a o paralisa.

5⁰ De va fi întrebat despre ambasada tătărască ce fusese în Veneţia, Gerardo să descrie pe larg luĭ Stefan originea şi natura acestéĭ relaţiunĭ, avĕnd drept .ţintă, organisarea uneĭ coaliţiunĭ cât maĭ întinse contra Turcilor, cu atât maĭ mult, că Hanul, prin soliĭ seĭ, a declarat de 'naintea Republiceĭ că este cel maĭ bun amic şi ca şi frate cu domnul moldovenesc, ceea ce confirmă şi ambasadoriĭ românĭ întorşĭ acum din Roma, şi este gata a isbi pe Otomanĭ din partea Măreĭ Negre şi a gurelor Dunăreĭ.

6⁰ După sosirea luĭ Gerardo în Moldova, întêmplându-se ca Turciĭ să facă atuncĭ o invasiune în ţéră, Stefan trebue ajutat îmediat din baniĭ papalĭ ceĭ trămişĭ în Ungaria, precum şi la cas de a putea Stefan el însuşĭ să facă o invasiune

în Turcia pentru a distrage o parte din forțele otomane de la luptă cu ceĭ-lalțĭ creștinĭ, în ambele eventualitățĭ Republica sperând că Papa nu se va opune.

7⁰ Daca Gerardo împreună cu ambasadoriĭ moldovenescĭ se va abate în drum la regele Mateiŭ Corvin, să spună acestuia, că merge pentru a câștiga și maĭ mult causeĭ creștine pe un principe atât de ilustru ca Stefan, ale căruia isbânde contra păgânilor, de va fi ajutat, sunt de cea maĭ mare utilitate tocmaĭ Ungarieĭ.

8⁰ Gerardo să róge pe Stefan de a nu contesta, pe teritoriul moldovenesc, juridicțiunea asupra creștinilor de rit orthodox a patriarculuĭ constantinopolitan, Ieronim, la care ține fórte mult Republica.

9⁰ Ca dar se trămite luĭ Stefan o bucată de postav aurit.

N'am trebuință să insist asupra mareĭ importanțe a acestuĭ document.

Istoriciĭ occidentalĭ vor găsi într'ênsul, precum și în documentele de maĭ sus și cele despre care voiŭ avea âncă a vě întreține, apreciarea importanțeĭ roluluĭ ce Stefan cel mare a jucat în lupta Creștinătățeĭ în contra Islamismuluĭ și teribililor seĭ sectarĭ precum și a serviciurilor ce el a adus Europeĭ.

„Succesele tele înțelepte și viteze contra necredincioșilor Turcĭ, inamiciĭ comunĭ, aŭ adus atâta glorie numeluĭ těŭ, în cât tóte gurele îl repetă și tóte ânimele te slăvesc. „*Res tuae contra infideles Turcos communes hostes sapienter et fortiter hactenus gestae tantum claritatis tuo nomini addiderunt, ut in ore omnium sis, et consensu omnium plurimum lauderis.*“ Acestea sunt cuvintele pe care într'o epistolă Papa Sixt IV le adresa luĭ Stefan, pe care într'o altă epistolă îl numesce altetul luĭ Crist.

XII.

Emanuel Gerardo, maĭ nainte de a sosi în Moldova, trimete Veneţieĭ maĭ multe scrisorĭ din Braşov.

El însciinţéză de aci pe Republică (dupĕ cum resultă dinrr'un proces verbal a şedinţeĭ Senatuluĭ din 8 Octombre 1476) că Turciĭ în alianţă cu Domnul muntenesc aŭ făcut incursiune în Moldova, prădând'o şi apoĭ retrăgêndu-se fără nicĭ o altă consecinţă, înainte chiar de a sosi luĭ Stefan cel mare un ajutor de óste ce 'ĭ trămise din Ungaria regele Mateiu Corvin.

Dogele Andrea Vandramin de 'ntêiŭ mustră pe Gerardo că nu s'a grăbit a ajunge maĭ curând în Moldova, apoĭ îĭ recomandă de a manifesta luĭ Stefan în numele Republiceĭ durerea pentru perderile întêmplate, de a'l felicita însă pentru respingerea păgânilor, de a'ĭ arĕta cea maĭ cordială amiciă în tóte împrejurările, de a'l îndemna cu orĭ-ce preţu a 'şĭ rĕsbuna într'un mod ofensiv contra Turcilor şi a Domnuluĭ moldovenesc, şi de a 'ĭ spune, că Papa şi Mateiŭ Corvin, dupĕ stăruinţa Veneţieĭ, aŭ convenit de a'ĭ trimete subsidiĭ pecuniare; în fine poruncesce luĭ Gerardo de a se afla necontenit pe lîngă persóna luĭ Stefan, studiind pe dênsul şi tóte relaţiunile luĭ interne şi externe. «Scrie-ne în fie-care ḑi şi ne avisézǎ despre orĭ-ce mişcare şi despre orĭ-ce condiţiune a lucrurilor, despre forţele şi despre orĭ-ce avantagiu séŭ desavantagiŭ ce are Stefan atît în ţéra sa cât şi din tóte părţile de prin prejur, Hungaria, cea laltă Valachiă, Polonia, Sciţia cu care se confină, şi despre orĭ-ce lucru ce merită să fie sciut de noĭ; şi pentru ca să fiĭ maĭ bine informat şi maĭ veridic să nu perḑĭ nicĭ odată pe domnul moldovenesc, să mergĭ unde merge el, şi, dupǎ cum se conţine în instrucţiunile date,

bagă de sémă de a nu te depărta de dênsul fără o espresă a nóstră poruncă: *Sscribe omni die et nos tene cum veritate advisatos de omni motu et de omni conditione rerum, de viribus et potentia deque omni favore et contrario quid habet idem Vayvoda in provincia ipsa et ex omni latere et parte tam Hungarie quam alterius Valachie* [1]*, Polonie, Scithie cum quibus omnibus gentibus habet confinia, et breviter de omni aliare quæ digna sit nostra scientia, quod ut veratius facere possis ex visu et cognitione propria quam ex auditu et aliorum relatione, tu vade secum quocuque ipse iverit, et sicut in tua continetur commissione cave ab eo discedere sine expresso nostro mandato.*„

De ce interes palpitant trebue să fie raporturile acestuĭ observator sagace, căruia Dogele ĭĭ da asemenea instrucţiunĭ şi căruia ĭĭ poruncea de a nu perde nicĭ o dată din vedere pe Stefan şi de a merge pretutindenĭ după dênsul: *tu vade secum quocumque ipse iverit.*

Déca aceste documente se vor descoperi vre-o dată, caracterul, inteliginţa, fisionomia, deprinderile, amiciţiile afecţiunile etc. etc. luĭ Stefan cel Mare vor fi cunoscute în cele maĭ micĭ amerunturĭ şi Româniĭ vor cunósce, în tótă intimitatea sa, marea personalitate a mareluĭ lor principe.

Senatul veneţian nu se mulţumesce de a cere luĭ Gerardo informaţiunĭ, dar âncă, când are informaţiunĭ din altă sorginte să grăbesce de a 'ĭ le comunica ca să 'l pue în posiţiune de a lucra cu maĭ multă inteleginţă.

Aşa vedem că la 4 Ianuarie 1476, Senatul comunică luĭ Gerardo că a aflat că Vlad Dracul, cu ajutorul Ungurilor, a gonit pe Basaráb, devotat Turcilor şi a redobândit tronul muntenesc. Guvernul Veneţian resimte o estremă satisfacţiune

[1]) De şi la genetiv, în acea epocă în loc de *ae*, se vede tot d'auna *e*.

pentru acest succes al intereselor creştine şi recomandă luĭ Gerardo, pe de o parte, a felicita pe învingĕtorĭ, îndemnându'ĭ să continue resbelul cu forţele unite, iar pe de alta, de a anuncia luĭ Stefan cel mare că Veneţia a reuşit pe lîngă Papa de a se proclama o cruciadă contra Turcilor şi stăruesce în acelaşĭ timp de a se trămite Moldoveĭ un ajutor pecuniar, ceea ce speră că va obţine; luĭ Gerardo îĭ poruncesce din noŭ, de a vedea tóte cu ochiĭ sĕĭ, de a nu sta pe loc în Sucéva ci de a însoţi pretutindenea pe Domnul moldovenesc, cercetând tot de o dată despre noua împăcare a luĭ Stefan cel Mare cu Tatariĭ de cari fusese atacat.

Senatul este mulţămit de raporturile luĭ Gerardo şi'l laudă de îngrijirea, ostenéla şi zelul luĭ, ceea ce trebue şi maĭ mult să măréscă părerile nóstre de rĕŭ că nu posedăm aceste preţióse documente. *Laudamus curam, studium et diligentiam tuam.*

Gerardo trimete regulat guvernuluĭ veneţian raporturile sale. Intr'o epistolă ce Senatul trimete la 17 Martie 1477 ambasadoruluĭ sĕŭ la Roma, el arată că a primit acum în urmă, de la Emanuele Gerardo, epistole de cea maĭ mare importanţă, *ab Æmanuele accepimus litteras existimatas nobis quam maxime importantie*[1]). Din aceste, epistole resultă că Stefan nu numaĭ că nu maĭ are încredere în principiĭ crestinĭ, dar âncă a cădut într'o adevĕrată disperare *sed in disperatione prope modum esse deductum.*

Guvernul veneţian se grăbesce dar de a trimete luĭ Iacobo de Medio, ambasadorul Republiceĭ la Roma, doue epistole: una care la trebuinţă să pótă fi arĕtată Papeĭ, cea-laltă cu instrucţiunĭ secrete.

[1]) In loc de: maximae importanţiae.

In cea d'ântêiŭ, avênd în vedere pericolul ce ar resulta pentru Crestinătate, daca Domnul moldovenesc ar fi învins de către Turcĭ saŭ însuşĭ daca ar ajunge la o înţelegere cu dênşiĭ, avênd în vedere că statul luĭ este pórta cea maĭ comodă pentru invasiunea Polonieĭ şi Ungarieĭ: *Status illius porta commodissima ad ingresum et invasionem utriusque Regni Polonie scilicet et Hungarie*...., şi că conservaţiunea acestuĭ stat este de o mare importanţă pentru tótă crestinătatea, Senatul ordonă luĭ Iacobo de Medio să insiste ca Scaunul Apostolic să trimétă pe dată luĭ Stefan cel pucin 10,000 de ducaţĭ socotiţĭ ca o mică parte dintr'un ajutor pecuniar maĭ însemnat ce i se va da în urmă. In epistola a doua se arată că, la cas de a se ivi vre o amânare din partea Papei, ambasadorul să se învoiască ca aceĭ banĭ să trimétă Moldoveĭ Republica din suma contribuţiuniĭ ce o dă pentru causa crestină, cu condiţiunea totuşĭ, ca însuşĭ Papa să céră acésta printr'o bulă espresă.

Aceste instrucţiunĭ, guvernul veneţian le trimitea ambasadoruluĭ sĕŭ pe lîngă Papa la 17 Martie 1477. A doa ḑi 18 Martie 1477 el scria cavaleruluĭ Victuri, ambasadoruluĭ sĕŭ în Ungaria:

Considerând marea importanţă a provincieĭ şi Statuluĭ Ilustruluĭ Domn Stefan: *Considerata importantia provincie et Status Illustrissimi Domini Stephani*, a căruia cădere ar aduce cu sine o mare calamitate pentru crestinătate *secum magnam ducere rebus christianis calamitatem*, Antonio Victuri:

1⁰ Să stăruiască în tóte modurile pe lîngă regele Mateiŭ Corvin, ca să dea un sprijin serios luĭ Stefan;

2⁰ Să asigure pe ambasadoriĭ moldovenĭ în Ungaria şi să scrie d'a dreptul la însuşĭ principele român despre amicia Veneţieĭ şi stăruinţe-

le'ĭ pe lîngă Papa în questiunea agiutoruluĭ pecuniar a căruia realisare nu va maĭ întârḑia;

3⁰ Să supravegheze și să dirige cu abilitate purtarea luĭ Emanuel Gerardo, trimisul Venețian în Moldova.

Este admirabilă activitatea ce desfășură în tóte părțile guvernul venețian. Nimenĭ în Europa nu înțelesesce maĭ bine marea importanță, în lupta în contra Islemismuluĭ,a țĕrilor Romane și a luĭ Stefan cel Mare de cât acel corp, plin de înțelepciune, de experiență și de prevedere politică, ce se numesce Senatul venețian.

Din nenorocire ceĭ-lalțĭ principĭ crestinĭ, mișcațĭ de diverse motive, se arată fórte recĭ și însușĭ geloșĭ către Stefan cel Mare. Vom vedea îndată purtarea luĭ Mateiŭ Corvin cu principele român.

Papa, cu tóte insistențele ambasadoruluĭ Venețian, arată multă recélă luĭ Stefan cel Mare astfel în cât Senatul din noŭ scrie la 10 Aprilie 1477 ambasadoruluĭ sĕŭ la Roma invitândul de a insista pe lîngă Scaunul Apostolic asupra estremeĭ importanțe de a da Moldoveĭ un agiutor și, ca nouă probă, trimete la Roma epistolele sosite din Ungaria și Orient, din care resultă pregătirile maritime ale Turcilor de a ataca posesiunile Republiceĭ în Grecia, Albania, Dalmația, Istria și până în inima Italieĭ, ceea ce trebue să se comunice Papeĭ, solicitându-se ca și în trecut de a ajuta pe Stefan.

Stefan însă este abandonat de toțĭ și singur se luptă în contra Turcilor.

La 8 Maiŭ 1477 vedem în Veneția un noŭ ambasador al luĭ Stefan cel Mare. Acesta este însușĭ unchiul seŭ, Caloianu[1]). Caloianul, după ce declarase 'naintea Dogeluĭ că este ambasador și chiar unchiŭ al luĭ Stefan, reproduce apoĭ în

[1]) Nu scim să fie vre un istoric care să pomenéscă despre acest unchiul al luĭ Stefan cel Mare.

limba grécă propriile cuvinte ale principeluĭ român, traduse în dialect veneţian, şi de unde resultă că nenorocirea întêmplată de curănd Moldoveĭ, de a fi fost bătută de către Turcĭ, a provenit pe de o parte din causa principilor crestinĭ învecinaţĭ, care aŭ călcat jurămêntul lor de alianţă nevenind în ajutorul luĭ Stefan, pe de altă parte din causa coaliţiuniĭ Turcilor cu Tătariĭ şi Vlachia mare, adică Muntenia, făcĕndu-se atacul din treĭ părţĭ tot-o-dată, şi în fine din causă că armata moldovénă nu era pregătită, fiind silit prin urmare Domnul a eşi la luptă numaĭ în fruntea curtenilor seĭ; apoĭ isprăvindu-se resboiul şi retrăgându-se Turcul, pe când principiĭ crestinĭ învecinaţĭ, călcătorĭ de giurăminte de alianţă, póte chiar se bucuraŭ de catastrofa Moldoveĭ, Stefan a fost măngăiat prin sosirea la dênsul a ambasadoruluĭ veneţian cu promisiunea unuĭ grabnic ajutor bănesc şi a sprijinuluĭ de tot felul, ceia ce 'l-a încuragiat într'atâta, în cât prin înţelegere cu regele Maghiar (acesta tot în urma impulsiuneĭ Veneţieĭ) el a năvălit în Muntenia, a gonit de acolo pe necredinciosul Bassarab, a pus pe tron pe Dracul şi fiind că acesta nu se încredea în Muntenĭ, 'ĭ-a lăsat spre pază 200 ómenĭ dintre curteniĭ Moldovenĭ; pe dată însă după plecarea armateĭ moldo-maghiare, Bassarab s'a întors, a ucis pe Dracul, şi chiar din aceĭ 200 abia aŭ putut scăpa 10; acésta fiind situaţiunea, ambasadorul veneţian în Moldova, de şi era érnă grea şi de şi Stefan se silia a'l opri, s'a decis pe dată a merge în Italia pentru a grăbi trimiterea agiutórelor promise, de unde nu va întârḑia a se întórce în Moldova.

Ambasadorul moldovenesc, daca Republica o crede oportun, va merge şi la Roma, măcar că principala speranţă rĕmâne numaĭ în sprijinul Veneţieĭ, ceĭ-lalţĭ principĭ crestinĭ certându-se mereŭ

uniĭ cu alţiĭ, saŭ fiind înşelătorĭ, ba şi regele maghiar avênd aerul de a se împăca cu Munteniĭ, pericol ce a devenit cu atât maĭ iminente, cu cât Turciĭ chiar în acest an staŭ gata să apuce Chilia şi Cetatea Albă, carĭ sunt tot ce se póte maĭ important în Moldova, un zid de apĕrare pentru Ungaria şi Polonia, o cheiă pentru a redobândi de la păgânĭ Crimea, două fortăreţe de atâta însemnătate în cât nicĭ e chip a o spune în câte-va cuvinte ci numaĭ dóră într'o relaţiune separată, dacă va fi cerută de Veneţia; maĭ pe scurt, de nu va fi ajutată Moldova în pripă, atuncĭ saŭ că Turciĭ o vor cuceri, orĭ va fi silită a li se supune ea însăşĭ. La tóte acestea guvernul veneţian respunde cu multă căldură, că, fie la Roma, fie orĭ unde, nu va înceta a lucra în interesul Moldoveĭ ca şi când ar fi pentru sine însuşĭ.

Care este causa pentru care Papa se arăta atât de puţin dispus a da ajutor luĭ Stefan cel mare, cu tóte insistenţele Veneţieĭ şi cu tóte laudele şi încuragiările ce aduce prinţuluĭ prin epistoiele sale.

Acésta ne-o arată următorul proces verbal al Senatuluĭ.

Veneţia 1478 Octobre 17

„Mateiŭ Corvin, regele maghiar, fiind fórte supărat pe Stefan cel mare, şi mustrând cu acerbitate pe Veneţia, între maĭ multe alte recriminaţiunĭ, cum că ea a lucrat tot-dauna în favórea principeluĭ român spre dauna Ungarieĭ, Republica respunde că relaţiunile sale cu Moldova s'aŭ basat pe interesul general al Crestinătăţeĭ şi în speciă al Ungarieĭ, şi că nu s'a făcut în acéstă privinţă nimic fără s'o fi sciut şi încuviinţat însuşĭ Mateiŭ, ast-fel că până şi ajutorul promis din baniĭ ḑecimeĭ nu s'a dat luĭ Stefan numaĭ din causa oposiţiuniĭ din partea Ungarieĭ,

caria'ĭ se păruse maĭ convenabil ca să fie ajutat dintr'o altă sorgintă.»

După cum Mateiŭ Corvin intervine pe lêngă Veneția în defavorul luĭ Stefan, cu atât maĭ mult a trebuit să intervie pe lîngă Papa, care nu s'a credut în drept a da un ajutor direct principeluĭ român pe care Mateiŭ îl consideră ca vasalul sĕŭ.

Iată într'adevĕr în acéstă privință o epistolă a luĭ Mateiŭ Corvin către Papa datată din Petervardein 1475 Noembre 3

In acéstă epistolă Mateiŭ Corvin respunde Papeĭ că, la cererea ce acesta îĭ făcuse de a merge în ajutorul luĭ Stefan contra Turcilor, numaĭ rĕsboiul cu Boemia îl împedicase până aci de a da păgânilor o lovitură decisivă, acum însă, fiind scuturat de tóte cele-lalte preocupațiunĭ, a mișcat o armată pe uscat și o flotilă pe Dunăre, ceia ce a speriat pe Turcĭ într'atât în cât eĭ s'aŭ grăbit a se retrage din Moldova, care fiind *vasală* Ungarieĭ, acéstă din urmă este cea maĭ dispusă a o apĕra.

Iată încă o altă epistolă a luĭ Mateiu Corvin către Papa, prin care arĕtă Scaunuluĭ Apostalic că armata ungară a gonit din țéra Romănéscă pe aliatul Turcilor, Bassarab, a luat prin asediu principala cetate, unde s'a refugiat maĭ nainte de a scăpa prin fugă în Turcia și că a pus în locu'ĭ pe Dracu-Vodă, om vitéz, inemic neîmpăcat al păgânilor și devotat Ungarieĭ, carĭ tóte regele maghiar Mateiŭ Corvin le anunță Papeĭ, precum și alte succese obținute asupra Turcilor afară din teritoriul român.

Din aceste douĕ epistole resultă:

1. Că Regele Ungarieĭ să opunea atât la Veneția cât și maĭ cu sémă la Roma, de a se da ajutor luĭ Stefan cel mare pe care el îl consideră ca vasalul sĕŭ.

2. Că succesele ce le repurta Stefan în contra

Turcilor séŭ singur séŭ având vre un ajutor de ostașĭ maghiarĭ, Mateiŭ Corvin și le atribuia luĭ, și le anunța Papeĭ și celor lalțĭ principĭ străinĭ ca fiind repurtate de el singur.

Tot asemenea proceda și regele Poloniei. A-césta esplică pentru ce istoricii occidentalĭ abia fac mențiune de Moldova și de Stefan cel Mare precum și de alțĭ prințĭ marĭ românĭ în lupta în contra Turcilor; tóte meritele, și tóte resultatele ilustre a le luptelor Romnâilor atribuindu-le Ungariei séŭ Poloniei séŭ însușĭ Transilvaniei.

Resultă âncă, din declarațiunile ce unchiul luĭ Stefan cel Mare făçea în ḑiua de 8 Maiŭ 1477 în sînul Senatuluĭ venețian, că principii creștinĭ, eraŭ chiar geloșĭ în contra luĭ Stefan, și Caloianu nu esitéză a'ĭ declara, în incinta Senatuluĭ venețian, de înșelătorĭ și a arĕta că eĭ 'șĭ-aŭ călcat jurământul de alianță, nevenind în ajutorul luĭ Stefan și lasandu'l singur în fața forțelor formidabile ale Otomanilor.

Este curios de a studia rivalitățile între principiĭ creștini ce eraŭ în raport cu Moldova și Țéra Munténéscă și disputele lor între dînșiĭ pentru a le considera ca vasale a le lor. Nu numaĭ regele Ungarieĭ și Poloniei, dar însușĭ principele Transilvaniei avea asemenea pretențiunĭ. In acéstă privință, iată un document fórte curios ce am descoperit în arhivele din Roma.

Nunțiul pontifical pe lîngă Curtea din Varsovia, Cardinalul Caetano, într'un raport al sĕŭ din 20 Octombrie 1569, arată între altele Papeĭ, că regele Poloniei este fórte desgustat și fórte supĕrat pe Principele Transilvaniei, fiind că acesta scriindu'ĭ, se întituléză Principe al Moldoveĭ, pe când luĭ 'ĭ se cuvine acest titlu....

Ce a devenit statul Poloniei, ce a devenit statul Transilvaniei, ce a devenit însușĭ individualitatea statuluĭ maghiar? Aceste state nu maĭ fi-

gurézâ pe carta Europeĭ, pe când România a sciut, cu pretenţiunile séle maĭ modeste şi politica sa maĭ puţin superbă, să se strecóre printre secole şi să 'şĭ păstreze independenţa şi individualitatea sa politică.

XII.

Esistă în biblioteca marciană din Veneţia unul din cele maĭ extraordinare manuscrise ce se află póte în tótă Italia. Acésta este o colecţiune de cincĭ-decĭ şi opt marĭ registre în folio, scrise de mâna unuĭ singur om, de mâna unuia din aceĭ patriţianĭ aĭ Veneţieĭ, ce 'şĭ scria ḑi cu ḑi jurnalul lor „*Il Diario*" în care consemna tot ce vedea şi tot ce auḑia, copiind în acelaşĭ timp orĭ ce document îĭ cădea în mână.

Acest patrician veneţian este Marin Sanudo. Marin Sanudo era senator, avea încrederea *Consiliuluĭ celor Ḑece* şi obţinuse permisiunea să esamine şi să consulte hârtiile cancelarieĭ secrete.

Cele cincĭ-ḑecĭ şi opt marĭ registre în folio ce formez *Diariul* luĭ Marin Sanudo, care începe la anul 1496 şi se termină în luna luĭ Septembrie 1533, constituă un adevĕrat monument; constituă, putem ḑice, cea maĭ admirabilă şi cea maĭ preţiósă fotografie a aceleĭ epoce, şi toţĭ istoriciĭ Europeĭ nu pot îndestul să o consulte ca să descopere într'însa cele maĭ curióse şi interesante informaţiunĭ.

Din *Diariul* luĭ Sanudo n'am putut resfoi de cât cele d'ântêiŭ şése volume şi în aceste volume am găsit documente asupra luĭ Stefan cel mare ce aŭ un interes escepţional căcĭ ele ne întroduc, pot ḑice, în intimitatea mareluĭ nostru eroŭ şi a curţiĭ sele din Sucéva.

Maĭ nainte de a vĕ vorbi de aceste documente daţi'mĭ voe, ca transiţiune, a vĕ resuma o rela-

ţiune contimporană despre Stefan cel mare, scrisă în anul 1476 Septembrie 16 din Vratislavia, ce se află tot în biblioteca marciană din Veneţia.

Este un preot numit Baltazar de Piscia, care comunică Papeĭ ultimile noutăţĭ căpĕtate de la 5 tinerĭ genovesĭ, carĭ fiind robiţĭ de către Turcĭ la luarea coloniei genovese Caffa din Crîm, şi trimişĭ la Constantinopoli cu alţĭ 122 tinerĭ, aŭ reuşit pe drum, separându-se prin furtună vasul ce'ĭ ducea de restul floteĭ otomane, a ucide pe corăbieriĭ turcĭ şi a scăpa la Kilia unde însă, în loc de a dobândi libertatea, aŭ fost robiţĭ érăşĭ de către Stefan cel Mare, domnul Moldoveĭ saŭ Valachieĭ micĭ (minoris Valachiæ), şi dăruiţĭ ca sclavĭ la nisce boerĭ din Sucéva, unde aŭ petrecut apoĭ 10 lunĭ până ce aŭ fugit în Polonia cu ocasiunea intrăreĭ Turcilor în Moldova. Acestĭ genovesĭ aŭ povestit că preludiul resbeluluĭ a fost vestea despre planul luĭ Bassarab, Domnul Valachieĭ marĭ (majoris Valachiæ) de a năvăli în Moldova, ceea ce a silit pe Stefan-vodă, pentru a împedica trecerea Muntenilor, să 'şĭ facă o cetăţue lîngă Dunăre, unde a mers cu 40,000 ostaşĭ „nobilĭ şi ţĕranĭ", armaţĭ maĭ toţĭ cu arcurĭ, suliţe şi săbiĭ. Tot atuncĭ însă a sosit scirea în Sucéva despre apropiarea a vr'o 30,000 de Tătarĭ, carĭ aŭ coprins oraşul Stefănecci şi aŭ robit 15,000 de nobilĭ, ér dómna luĭ cu tóte tesaurile, s'a retras la cetatea Hotin.

Aflând acestea, Stefan-Vodă a lăsat în cetăţuia de lîngă Dunăre pe cumnatul sĕŭ Şendrea cu 1000 călăreţĭ, ér el însuşĭ cu restul oştireĭ a mers în contra Tătarilor pe carĭ însă n'a putut să'ĭ ajungă, fugind eĭ cu tótă prada lor. Intorcêndu-se atuncĭ la Dunăre şi vĕḑênd că ostaşiĭ sĕĭ murmură ḑicênd că staŭ în tabĕră deja de 2 lunĭ, pe când Tătariĭ le-aŭ robit nevestele şi copiiĭ, ba uniĭ începuseră a deserta, Stefan-Vodă a conge-

diat armata pe 15 ḑile, poruncind ca după expirarea acestuĭ termen să revie cu toțiĭ la Dunăre; ér el a rĕmas numaĭ cu 10,000 nobilĭ, afară de carĭ maĭ eraŭ 1000 călărețĭ subt visternicul Juga la paza maluluĭ Dunăriĭ contra Turcilor. Turciĭ însă fiind prea numeroșĭ, Juga a fugit la cetățuiă, ér însușĭ Stefan s'a retras cu ceĭ 10,000 într'o pădure de lîngă Vasluiŭ. Turciĭ după ce aŭ luat cetățuia și s'aŭ odihnit acolo, aŭ început a înainta pe teritoriul Moldoveĭ. Vaslueniĭ aŭ fugit. De asemenea se pregăteaŭ a fugi Suceveniĭ, aflând de la un ambasador polon despre apropiarea Turcilor cu care era și domnul muntenesc Bassarab.

Atuncĭ Stefan a ars Vasluiul și tóte orașele pe unde ar fi putut veni Turciĭ, precum Iașiĭ, Bacăŭ, Roman și Baia, fugind locuitoriĭ acestora cu averile lor parte în Ungaria și parte în Galiția. Lăsând după aceia o garnisonă în Sucéva, Stefan a riscat o bătălia contra Turcilor într'o pădurice la depărtare de $^1/_2$ ḑi de la Baia, dar a fost bătut și abia a scăpat cu vr'o 20 de călărețĭ la orașul, Sniatin unde acela care 'mĭ-a narat acestea 'l-a vĕḑut măncănd într'o tavernă *ibiqe, qui talia mihi narravit, dixit se Dominnm Stephanum cum paucis vidisse in quadam taberna comedentem.*

De aci a plecat la Camenița, oraș polon aprópe de Hotin (unde se afla nevastă sa), unde s'a apucat să strângă óste. In acest timp Turciĭ asediaŭ Sucéva avênd în capul lor pe însușĭ Sultanul, care aducea cu sine, pentru a pune pe tronul Moldoveĭ, pe fiul unuĭ Petru-Vodă ce fusese altă dată domn înainte de Stefan.

La acéstă descriere a luĭ Baldassar de Piscia se aflǎ un postscriptum.

Tóte acestea, ḑice Baldazar, eraŭ scrise când veni la mine un óre-care Ilesita din Ungaria care 'mĭ spuse că a vĕḑut aprinse focurĭ de bucurie

și a audit căntăndu-se *Te deum* fiind că Stefan Domnul moldovenesc a nimicit o armată turcă de 14,000 ómenĭ: Intrebăndu'l cănd s'a făcut acéstă luptă, 'mĭ-a rĕspuns că nu scrie. Acésta se esplică — continuă Baltazar de Piscia — pe de o parte prin aceia că Stefan 'șĭ-a strâns o óste în Camenița, la care s'aŭ maĭ adaos toțĭ moldoveniĭ câțĭ se retrăsese maĭ de 'nainte în locurĭ sigure, iar pe de alta, că Turciĭ 'șĭ-aŭ slăbitŭ puterile împrăștiindu-se cete-cete prin Moldova.

Eruditul noștru istoric D. Hasdeŭ face asupra documentuluĭ de maĭ sus, ce am publicat în extenso și în original în prețiósa sa *Columna luĭ* Trajan, următórele reflecțiunĭ:

„Pentru a rectifica și complecta datele adunate de către D. Kogălnicénu în monografia sa despre bătălia de la Resboeni, singura fontêna importantă trecută de domnia sa cu vederea a fost până aci un lung pasagiŭ din cronica turcă a luĭ Saad-eddin, tradus italienesce în secolul XVII de către Bratulli, și reprodus apoĭ din causa extremeĭ sele rarităță în a mea „Archiva istorică."

D. C. Esarcu a reușit a descoperi în acéstă privință o nouă relațiune, maĭ prețiósă de cât tóte cele-lalte, căcĭ ea nu numaĭ s'a scris chiar în anul 1476, dar încă ne presintă maĭ multe amărunte necunoscute din cele-lalte isvóre.

„Ne mărginim a atrage atențiunea asupra următórelor puncturĭ:

1. Fugariĭ genovesi din Caffa, departe de a găsi un adăpost în Moldova, precum s'a credut generalmente, aŭ fost robițĭ de către Stefan cel Mare și dăruițĭ apoĭ boerilor, după cum se dăruiaŭ Țiganiĭ și Tătariĭ.

2. Principaliĭ generalĭ aĭ luĭ Stefan în rĕsboiul de la 1476 aŭ fost cumnatul sĕŭ, Șendrea și visternicul Iuga, dintre carĭ se scie despre cel d'ntêiŭ

că a perit maĭ în urmă la 1481 în bătălia de la Rîmnic între Stefan şi Ţepeş.

3. Armata permanentă a Moldoveĭ consistă din călărime nobile, iar ţĕraniĭ, formaŭ miliţia care se mobilisa numaĭ pe intervalurĭ scurte şi care la cas de prelungirea rĕsboiuluĭ murmura şi deserta.

4. Moldova se numia «Valachia mică» iar Muntenia «Valachia mare» dupĕ cum noĭ am demonstrat'o deja aiurĭ prin alte fontêne.

5. Nobilimea moldovénă era fórte numerósă, de vreme ce Tatariĭ aŭ robit 15,000 nobilĭ, pe când tot atuncĭ alţĭ 10,000 se aflaŭ pe lîngă Stefan; de unde resultă că acea nobilime se compunea din toţĭ proprietariĭ micĭ adecă «reḑesiĭ» séŭ «mosneniĭ.»

6. Oraşele pe carĭ le ars Stefan la apropierea Turcilor, aŭ fost Vasluiŭ, Iaşiĭ, Bacăŭ, Roman şi Baia.

7. De nicăirĭ nu se confirmă tradiţiunea despre fuga luĭ Stefan la cetatea Némţ şi faimósa convorbire acolo cu mumă-sa, în locul cărora noĭ vedem aci pe nevasta luĭ Stefan retrăgĕndu-se la cetatea Hotin, iar însuşĭ Domnul fuge în Galiţia şi apĭ în Podolia la cetatea Cameniţa, aprópe de Hotin, unde îşĭ strînge o noĕ armată.

Intr'o comunicaţiune ce ne-a făcut, D. Esarcu bănuesce, cu drept cuvênt, că legenda poporană a confundat pe muma luĭ Stefan cu nevasta luĭ, iar cetatea Némţu cu cetatea Hotin.

8. In tabăra turcă, ca pretendente la tronul Moldoveĭ, să afla un fiŭ al luĭ Petru Aron, vechiul rival al luĭ Stefan.»[1])

Să trecem acum la documentele găsite în *Ḑiarul* luĭ Sanudo.

Iată maĭ ântêiŭ o epistolă intimă (Sucéva 9 Decembre 1502) a luĭ Stefan cel mare către prea

[1]) Columna luĭ Trajan anul 1876, pagina 381.

iubitul sĕŭ amic, dogele Leonardo Loredan, prin care 'l rógă ca să ìnlesnéscă luĭ Demetriu Purcivi, veneţian aflător în serviciul Moldoveĭ, cumpĕrarea unor medicamente, după care îl trimite în Veneţia din consiliul doctoruluĭ Muriano de asemenea veneţian medic al curţeĭ din Sucéva.

Relaţiunile între Stefan şi Dogele Leonord Loredan par fórte frequente în acestĭ anĭ şi ambasadoriĭ Moldoveĭ găsesc o fórte bună primire pe lîngă doge. Uniĭ dintr'înşi primesc distincţiunĭ onorifice din partea guvernuluĭ veneţian; aşa găsesc în Sanudo că la 28 Martie 1502 un ambasador a luĭ Stefan este înălţalt la demnitatea de «Cavaler aurat» distincţiune fórte rară ce se acorda cu cea maĭ mare dificultate străinilor.

La data 20 Decembre 1503 citim âncă în Sanudo :

«Un ambasador moldovenesc, sosit împreună cu un trămis din partea duceluĭ Ion Corvin, se presintă Dogeluĭ cu o misiune ale căriĭ amănunte se espun în documentele ce urméză maĭ jos.

Şi maĭ la vale :

21 Decembre 1503.

Astă-ḑĭ 21 Decembre se presintă în Colegiŭ, Postelnicul Teodor ambasabor din partea luĭ Stefan şi fiul sĕŭ Bogdan.

Dupĕ ce descrise isbênḑile principeluĭ român contra Turcilor şi câte a lucrat în interesul Creştinătăţiĭ şi chiar al Republiceĭ veneţiane trece apoĭ la morbul erouluĭ, a nume neputinţa de a mişca mâinele şi piciórele, presintênd o epistolă de la însuşĭ Stefan, scrisă din Sucéva la 11 Octembre şi prin care rógă pe Doge de a'ĭ trimete un medic, căcĭ doctorul Muriano trămis maĭ de 'nainte, sosise în Moldova bolnav şi a şi murit

acolo; la care tot Dogele rĕspunde că bucuros 'şĭ ar da sângele pentru sănĕtatea luĭ Stefan.

Urméză în urmă copia scrisoreĭ luĭ Stefan cel mare.

La data 28 Decembre 1503:

Ambasadorul moldovenesc şi al duceluĭ Ion Corvin, voind să alégă un bun medic pentru Stefan cel mare, salariul anual fiind de 500 ducaţĭ esită între treĭ candidaţĭ, Georgie di Piemont, Ieronim de Cesana, şi Alecsandru Veronescu.

2 Ianuarie 1504.

Ambasadorul moldovenesc şi al duceluĭ Ion Corvin, oprindu'şĭ alegerea asupra juneluĭ medic Ieronim de Cesana, aŭ plecat din Veneţia.

Vĕdurăm din însuşĭ epistola luĭ Stefan cel mare că doctorul veneţian Mateiŭ Muriano sosise bolnav în Moldova şi că n'a trăit mult timp în urmă.

Cu tóte acestea el trimete în Veneţia o epistolă din cele maĭ interesante asupra luĭ Stefan şi asupra Moldoveĭ.

Senatul Veneţieĭ nu se mulţumea de relaţiunile ce primea de la ambasadoriĭ şi trămişiĭ sĕĭ oficialĭ; în dorinţă, în pasiunea sa de a sci tot, el da însărcinare orĭ-căruĭ veneţian ce se afla pe la curţile străine de a 'l informa despre tot ceea ce vedea, tot ceea ce afla.

Dar iată resumatul epistoleĭ luĭ Mateiŭ Muriano către Doge, a căria copie o găsim în volumul IV al diaruluĭ Sanudo: Cu data: Suciava 7 Decembre 1502.

Mateĭ Murianu comunică Dogeluĭ Leonardo Lo-

redan următórele date despre situațiunea internă și esternă a Moldovei:

Mateĭ Murian descrie maĭ ânteiŭ prima intrevedere ce a avut cu Stefan. Dupĕ ce mĕ presintaiŭ, ḑice Murian, și mĕ esprimaiŭ cu acea fomă de cuvinte ce se cuvinea unuĭ așa de mare Domn, *con quella forma di parole che se convien a un tanto Signor como e questo,* el îmĭ ḑise între altele: eŭ n'am voit să caut medic în nicĭ o altă țéră de cât acolo unde am amicĭ, despre care sunt sigur că mĕ iubesc; și 'mĭ maĭ ḑise âncă; eŭ sunt înconjurat de inemicĭ de tot felul și am avut 36 de bătăliĭ, învingêndu'ĭ în 34 și fiind învins numaĭ în 2. *Io non ho voluto domandar medico in alcuna parte del mondo salvo da li amici mei li qual son certo me amano, et dissemi etiam: io sono circondato da inimici di ogni banda e ho avuto bataie 36 dopoi che son signor de questo paese de le qual sono stato vincitore de 34 e 2 perse.*

In urmă Mateiŭ Muriano dă informațiunile ce urméză:

1. Stefan este fórte înțelept, iubit de supușiĭ seĭ pentru clemență, justiță, energiă și liberalitate. El e bine constituit de corp afară numaĭ de gravul morb de care speră însă a 'l vindeca.

2. Bogdan, fiul Principeluĭ, têněr de vre-o 25 anĭ, imită în tóte pe tatăl-sĕŭ, e modest ca o domnișóră, *modesto quonto una donzella,* vitéz, virtuos.

3⁰ Moldoveniĭ sunt toțĭ voinicĭ, ómenĭ de luptă și nu de a sta pe saltea, formând o armată de 60,000 din carĭ 40,000 călărime și 20,000 pedestrime.

4⁰ Țéra este frumósă, plină de animale și producênd tóte fructele afară de unt-de-lemn; grânele se sémĕnă în aprilie și în maiŭ; în august și în septembre se face vin cam de felul celuĭ din

Friul ; bogăţia păşunilor ar putea nutri peste 100,000 de caĭ.

5° Distanţa până la Constantinopoli este de 15—20 ḑile, fiind tot o dată locul cel maĭ potrivit pentru a ataca pe Turcĭ, carĭ, după mărturia tutulor acelora ce vin de acolo, se tem fórte mult de Stefan.

6° In Octobre 1502 Moldoveniĭ aŭ reluat nisce castele şi sate ce le-a fost răpit maĭ de 'nainte Polonia, pe care în acelaşĭ timp aŭ atacat'o Tătariĭ de Crim.

7° Urméză amenunte despre cele treĭ imperiĭ tătărĕscĭ, dintre care acela de Crim este cel maĭ periculos nu numaĭ prin o armată de vr'o 100,000 călĕreţĭ, dar şi prin o strînsă alianţă cu Turcia, ast-fel că Stefan se teme de a nu fi atacat la spate în cas de a avea un resboiŭ cu Turcia.

N'am trebuinţă să insist asupra importanţeĭ documentuluĭ ce analisaiŭ.

Fama bravureĭ Românilor pe de o parte, iar de alta a înţelepciuneĭ luĭ Stefan, era rĕspândită în tótă Europa.

Ast-fel găsesc tot în Sanudo — 28 Noembre 1500 — că secretarul Republiceĭ, Francesco dalla Zuecca, reîntors din Ungaria, raportând despre disposiţiunile anti-turce ale regeluĭ Mateiŭ Corvin, arată că tot ostilĭ păgânilor sunt şi Româniĭ, popor curagios şi feroce şi maĭ cu sémă Stefan cel Mare.

Găsesc asemenea în Sanudo o epistolă a florentinuluĭ Octavian Gucci datată Cracovia 21 Iuniŭ 1500. Acesta, după ce dâ multe informaţiunĭ asupra Polonesilor, Tatarilor din Crimeea şi duceluĭ de Moscovia, ḑice :

Stefan cel Mare nu dórme, ci stă gata la hotar cu tótă oştirea sa, dar nu se scie ce va face, căcĭ pe de o parte are alianţa cu Polonia, iar pe de alta este în amiciă cu Moscovia, *în ori ce*

cas trebue să se aştepte de la dênsul ceva însemnat, fiind renumit prin înţelepciunea sa, perche, come sapete, e Savio.

Voiŭ termina analisa documentelor găsite în Sanudo, resumând o epistolă de cel maĭ mare interes ce se află în tomul 6, pag. 19 al *Diariuluĭ* neobosituluĭ veneţian.

Epistola este datată din Buda 26 Iulie 1504 şi scrisă de medicul Leonardo de Massari. Ea povestesce mórtea luĭ Stefan cel mare şi ne face să asistăm la ultimele momente ale erouluĭ român. Leonardo de Massari începe prin a descrie spaima suscitată în Ungaria prin mórtea luĭ Stefan cel Mare, lăsând el doĭ fiĭ, unul maĭ mare în Moldova şi altul maĭ mic petrecĕtor în Constantinopoli pe lîngă Sultan, ast-fel că toţĭ se temeaŭ ca nu cumva Turciĭ să se încerce cu forţa să pună la domnie pe acest din urmă, şi se şi audise că armata otomană s'ar fi mişcat deja în numĕr de 60,000, ceea ce a provocat din partea Ungarieĭ un ordin trămis în Transilvania Secuilor de a sta gata să dea ajutor Moldovenilor. Povestesce în urmă ultimele momente din viéţa luĭ Stefan şi anume: avênd rănĭ pe picióre, carĭ d'odată începură a se întinde aşa de mult în cât mediciĭ, Veneţianul Ieronim da Cesena şi un Ebreŭ de la Hanul tătărăsc, aŭ fost siliţĭ a recurge la ardere pentru reducerea plagelor, şi considerаŭ casul ca mortal, boeriĭ s'aŭ apucat a se certa despre alegerea unuĭ noŭ Domn, uniĭ preferind pe cel maĭ mare fiŭ, alţiĭ pe cel maĭ mic ce se afla în Turcia; acestea ajungênd la scirea luĭ Stefan, pe când era aprópe de agonia „el s'a arĕtat la mórte, ca şi în viéţă şi sănătate teribil şi prudent în acelaşĭ timp“ *qual cossi come in vita et sanita ita in morte mostro esser el terribile et prudente.* Făcênd să'l ducă cu patul în câmp,

unde se discuta alegerea domnéscă, acolo porunci să prindă şi să taie pe principaliĭ agitatorĭ.

Pe urmă ţinu aci un discurs, declarând că scie că móre şi nu'ĭ împedică pe dênşiĭ de a alege la domniă pe orĭ cine vor voi dintre fii sĕĭ, dar acesta să fie cel maĭ capabil de a apĕra ţéra; atuncĭ toţĭ aŭ aclamat pe fiul cel maĭ mare, căruia aŭ jurat pe loc credinţă, însuşĭ Stefan urcându'l pe tron. Dupe aceia muribundul eroŭ s'a întors în palat şi peste doĕ ḑile a murit, urmându'ĭ la domnie acel fiŭ, căruia se sperà că nu se vor opune nicĭ Turciĭ şi carele are acum un ambasador în Ungaria....

Aci se opresc descoperirile mele asupra luĭ Stefan cel mare.

Documente şi maĭ numeróse, asupra mareluĭ nostru Principe, există fără îndoială ascunse încă subt pulberea seculară a arhivelor Italieĭ. Aceste documente date la lumină ne vor face cu desevĕrşire cunoscută, subt tóte aspectele séle, marea figură a aceluĭ principe care a resumat într'însul în cel maĭ mare grad qualităţile superióre ale unuĭ adevĕrat şef de Stat adică: eroismul militar şi înţelepciunea politică.

Asceptând descoperirea acestor monumente, fie'mĭ permis a ajunge la conclusiunea conferinţeĭ mele.

XIII.

Nimic, am ḑis începĕnd acest studiŭ, nu descéptă maĭ mult consciinţa uneĭ naţiunĭ de cât istoria trecutuluĭ seŭ. Nimic nu cimentéză maĭ bine şi dă o maĭ mare coesiune, o maĭ mare unitate şi forţă morală uneĭ naţiunĭ de cât suvenirea gloriilor séle trecute, victoriilor şi învingerilor séle, bucuriilor şi întristărilor séle comune.

Nararea veridică și conscienţiósă, și cunoscinţa raţionată a faptelor istorice ne pot conduce la resultatul ce indic în rîndurile precedente.

Istoria însă trebue să mérgă maĭ departe. Pentru ca ea să devie într'adevĕr „acea lampă a trecutuluĭ care, pusă în întunericul presentuluĭ, să lumineze viitorul" trebue să tragem dintr'însa învĕţămintele ce ea conţine pentru ca din aceste învĕţăminte să cate a se inspira, în acţiunile séle, omul politic și omul de Stat ce póte fi chiămat a dirige interesele și destinele naţiuniĭ séle.

Din numerósele facte istorice ce am desfășurat astă-séră înaintea d-vóstră nu voesc a trage de cât doe conclusiunĭ, doe învăţăminte.

Vĕ aduceţĭ aminte de negoţiaţiunea diplomatică din anul 1658 între Republica Veneţieĭ și Principele Valachieĭ.

Principele Valachieĭ luase înţelegere în Bulgaria, Serbia Macedonia, Tracia, și Grecia pentru a scutura jugul otoman și a face ca Statul seŭ să trăiască prin el însușĭ, sprejinit prin forţele unite a tutulor populaţiunilor crestine din im e-riul otoman.

A forma un sistem de State unite prin interese comune care să se ridice pe ruinele imperiului turcesc și să aibă o forţă a lor propria ca să pótă trăi indipendinte și prinle însușĭ, étă idea politică ce să degagiă din negoţiaţiunile diplomatice despre care v'am vorbit la începutul conferinţeĭ mele.

Acéstă idee nu este o idee de importaţiune streină, ea ese din însușĭ rarunchiĭ naţiuniĭ și e dictată de acel instinct superior de conservare și de mărîre ce 'l-aŭ adesea naţiunile ce sunt chemate a juca un rol în lume.

Și acéstă idee nu este o idee trecĕtóre, ea este persistentă și aţĭ vĕḑut'o reapărĕnd în a doua

negoţiaţiune diplomatică din anul 1673 despre care v'am întreţinut.

Şi astă dată nu este numaĭ principele Valachieĭ care este petruns de acéstă idee, este şi principele Moldavieĭ este âncă şi principele Transilvanieĭ.

Concepţiunea principilor românĭ din secolul XVII nu este ea o concepţiune politică de o înaltă prevedere care trebue să fixeze atenţiunea ómenilor nostri de Stat?

Indipendinţa Statuluĭ român ne avênd, după tóte probabilităţile, a fi garantată de Europa, cum ne vom putea asigura şi garanta maĭ bine acéstă indipendinţă, susträgând'o înfluenţeĭ prea mult preponderante ale vre unuia din putemiciĭ nostri vecinĭ, de cât creănd între tóte Statele peninsuleĭ balcanice acea înţelegere, acea armonie, acea identitate de interese care vor face dintr'însele un tot puternic, capabil de a declina orĭ-ce protecţiunĭ şi orĭ-ce ingerinţe străine?

Dar iată şi a doua conclusiune ce voesc a formula.

Stefan cel mare a prevĕḑut de timpuriŭ un mare adevĕr istoric. El a înţeles că un Stat care nu póte să demonstreze că represintă în mijlocul celor-lalte State un alt interes de cât interesul seŭ propriŭ, a înţeles, ḑic, că un asemenea Stat este în pericul şi póte cu înlesnire, la un moment dat, să fie ameninţat să dispare.

De aceaa el se silesce să demonstreze puterilor creştine şi maĭ cu sémă puterilor occidentale, că Moldova este, „pórta Creştinătăţiĭ," şi că interesele ţereĭ séle sunt strâns legate cu interesele celor-lalte State ale Europeĭ.

Acéstă este a doua idee ce supuiŭ meditaţiuneĭ ómenilor nostri politicĭ.

A lega interesele Statuluĭ Român cu interesele Statelor europene, după ce le-a identificat cu ale

Statelor din peninsula balcanică într'un scop de independenţa comună, ast-fel în cât disparițiunea sa să fie o causă de perturbaţiune generală şi profundă în sistemul politic european, étă déca nu me înşel, formulată în doe cuvinte politică viitóre a Romăniei.

